
Indrukwekkend

Een analyse van de minuut stilte
rondom voetbalwedstrijden

Leander Harmsen (5776996)
Bachelorscriptie Sociologie

Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen

Begeleider: Sander van Haperen

Tweede lezer: Anna Aalten

Juni 2016

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Inhoudsopgave

Contents

Inhoudsopgave	3
Woord vooraf	5
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Vraagstelling	9
1.3 Leeswijzer	9
2 Theoretisch kader	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Rituelen	10
2.3 Modernisering	11
2.3.1 Individualisering en secularisering	11
2.3.2 Postmodernisme	12
2.3.3 Het postmoderne ritueel	12
3 Operationalisering	13
3.1 Inleiding	13
3.2 In kaart brengen	13
3.3 Koppelen empirie aan theorie	15
4 Resultaten	17
4.1 Inventarisatie Ajax, Feyenoord en PSV	17
4.2 Interviews	19
4.2.1 Ajax	19
4.2.2 Feyenoord	20
4.2.3 Samenvatting interviews	20
5 Analyse	22
5.1 De cijfers	22
5.2 Analyse interviews	23
5.2.1 Bodily co-presence	23
5.2.2 Barrier to outsiders	24
5.2.3 Shared mood	26
5.2.4 Mutual focus	26
5.2.5 Entrainment	27
5.2.6 Collective effervescence	28
5.2.7 Rituele producten	28
5.3 Verstoring	31
5.4 Ontwikkeling van de minuut stilte	32
6 Conclusies	34
7 Discussie	36

Bibliografie		37
Bijlage 1	Resultaten inventarisatie	39
Bijlage 2	Interviews	44

Woord vooraf

Deze bachelorscriptie is geschreven in de onderzoeksgroep met als thema "protest". In enge zin valt de minuut stilte hier misschien niet onder, daarvoor heeft het een wat te conformistisch karakter. Toch is er een behoorlijke overlap. Ook de minuut stilte is een product van collectieve actie en behandelt kwesties als solidariteit en moraliteit. Daarnaast delen een demonstratie en een minuut stilte de kenmerken van een ritueel. Dit gaf mij genoeg aanknopingspunten om een onderzoek te doen dat de persoonlijke interesses voetbal en sociologie samen bracht. Om een fascinerend fenomeen als de minuut stilte uit te diepen. Te trachten om stilte in woorden te vatten.

Bij het schrijven van deze scriptie ben ik begeleid door Sander van Haperen. Ik ben hem veel dank verschuldigd voor het in mij gestelde vertrouwen, de flexibiliteit en de persoonlijke begeleiding, wat ertoe geleid heeft dat deze woorden op de plek staan waar ze staan. Daarnaast ben ik familie en vrienden dankbaar voor de steun bij dit hobbelige proces richting afronding van studie en levensfase. In het bijzonder wil ik hierbij Joop Harmsen bedanken, die een sterke en onvoorwaardelijke steun en motivator is geweest. Tot slot was deze scriptie niet mogelijk geweest zonder de enthousiaste participatie van de Ajax- en Feyenoordsupporters die hun tijd beschikbaar stelden voor een interview.

Figuur 1
De minuut stilte volgens Toos en Henk

Samenvatting

Bij voetbalwedstrijden wordt regelmatig een minuut stilte gehouden. Behalve het letterlijk stilstaan bij nationale trauma's als de ramp met de MH17, is ook bijvoorbeeld het overlijden van een oud speler of materiaalman reden een minuut stilte in acht te nemen. Het vermoeden bestaat dat er een toename van de minuut stilte en een groter draagvlak onder de supporters is op te merken. Er lijkt een bepaalde honger te zijn naar de collectieve ervaring van emotie, welke vormgegeven en geoptimaliseerd wordt door middel van gestructureerde ritualiteit.

Het onderzoek heeft zich gericht op het beantwoorden van de volgende vragen:

Welke ontwikkeling is te zien bij herdenkingsrituelen rondom voetbalwedstrijden en hoe kan deze verklaard worden? De onderliggende vragen zijn:

1. Welke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wat betreft de frequentie van gehouden minuten stilte in de afgelopen tien jaar in de eredivisie? Basis hiervoor is het in kaart te brengen van minuten stilte die in de afgelopen tien jaar zijn gehouden.
2. Hoe kunnen we de minuut stilte als ritueel begrijpen? Analyse van de minuut stilte als ritueel, op basis van interviews met voetbalsupporters afgezet tegen de theorie over *interaction ritual chains* van Randall Collins (2004).

Vanuit de theorie is als eerste een kader geschapen waarmee het onderzoek kon worden gestart. In dit kader zijn belangrijke pijlers de ingrediënten voor een ritueel zoals voorgesteld door Collins in *Interaction ritual chains*, te weten *bodily co-presence*, *barrier to outsiders*, *mutual focus* en *shared mood*, met tot gevolg een ervaring van *collective effervescence*. In het opvolgende onderzoek is via internetrecherche geïnventariseerd hoe vaak er één minuut stilte is gehouden in de laatste 10 jaar bij de Eredivisie wedstrijden van Ajax, Feyenoord en PSV. Onderscheid is gemaakt in herdenkingen die verband houden met de club zelf, algemeen voetbal en belangrijke maatschappelijke gebeurtenissen. In tien interviews is ingegaan op de beleving van de supporters zelf om zo te komen tot een ontleding van het ritueel op basis van de theorie van Collins.

Uit de resultaten bleek dat er van een duidelijke lijn in de ontwikkeling van de minuut stilte geen sprake is. De vermeende toename die aanleiding vormde voor dit onderzoek werd niet geconstateerd. Het aantal herdenkingen is constant. Opvallende feiten in de cijfers zijn de grotere frequentie bij Feyenoord en het lage aantal in seizoen 2009/2010, een seizoen dat volgde op een seizoen met twee verstoringen.

Bij de minuut stilte zijn alle vier de ingrediënten voor een ritueel in meer en mindere mate aanwezig. Er is sprake van *bodily co-presence* bij aanwezigheid in het stadion. Als lichamen te ver weg zitten lijkt dit effect echter te verzwakken. Ook valt niet uit te sluiten dat door uitzendingen via televisie of internet het ritueel ook effect kan hebben op mensen die niet fysiek aanwezig zijn. De *barrier to outsiders* kan liggen bij de muren van het stadion, waardoor de kloof tussen uit- en thuis supporters beslecht wordt. Dit verdwijnt echter snel na afloop van de minuut stilte. Het feit dat uitsupporters er afgescheiden zitten zorgt ervoor dat verbondenheid tussen uit- en thuis supporters moeilijker tot stand komt. Niet in alle gevallen is het ritueel in het hele stadion succesvol. In dat geval kan de grens tussen *in* en *outsiders* verschuiven naar bijvoorbeeld de rand van het uitvak of dat van het eigen vak. Naast dat ieder die geïnterviewd werd aangaf stil te zijn, stelden ze ook veelal met hun gedachten bij de minuut stilte te zijn. De *mutual focus* lijkt hiermee aanwezig. Hiermee zorgen ze dat ze aansluiting vinden bij de *shared mood*, die hoort bij de minuut stilte. Een veelgebruikte term om de minuut stilte te omschrijven is het woord "indrukwekkend". Deze omschrijving voor de ervaring lijkt een indicatie te zijn van de aanwezigheid van *collective effervescence*. Een ander veelgebruikt woord is het woord "respect". Dit lijkt te wijzen op het belang en wellicht productie van moraliteit door het houden van een minuut stilte.

Verstoring heeft een grote impact. Wanneer het gebeurt door supporters van de eigen club leidt het tot een gevoel van schaamte en afkeer en daarmee tot een verlies van emotionele energie. Wanneer het gebeurt door supporters van de tegenstander kan het echter de basis vormen voor een krachtig daarop volgend spontaan ritueel, doordat het een sterke *shared mood* creëert.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Bij voetbalwedstrijden wordt regelmatig gebruik gemaakt van de minuut stilte als herdenkingsritueel. Vanuit persoonlijke ervaring en die van de persoonlijke omgeving is er een gevoel ontstaan dat er sprake is van een toename van dit ritueel. Behalve het letterlijk stilstaan bij nationale trauma's als de ramp met de MH17, is ook bijvoorbeeld het overlijden van een oud speler of materiaalman reden een minuut stilte in acht te nemen. Naast de vermeende toename van de minuut stilte, lijkt er ook een groter draagvlak onder de supporters te zijn. Er lijkt een bepaalde honger te zijn naar de collectieve ervaring van emotie, welke vormgegeven en geoptimaliseerd wordt door middel van gestructureerde rituelen.

Er kan gesteld worden dat het voetbal bol staat van rituelen, maar dit onderzoek zal zich richten op dit specifieke ritueel omdat het ten eerste zoals gezegd specifiek is opgevallen dat dit type ritueel een opmars gemaakt lijkt te hebben en ten tweede omdat dat dit ritueel zich onderscheidt van de andere rituelen. De focus van de meeste rituelen in het stadion ligt immers op het voetbalteam dat aangemoedigd wordt, terwijl bij de minuut stilte de focus over het algemeen buiten het voetbal en tenminste niet direct op de prestaties van het team liggen. Het ritueel beperkt zich niet tot een supportersgroep, maar bestrijkt het gehele stadion. Uit- en thuissupporters, spelers en directie. Door uitzendingen via televisie en internet kan het zich zelfs tot ver buiten de muren van het stadion strekken. Een minuut stilte staat altijd in verband met de dood. Er lijkt dus een toename van collectieve aandacht via rituelen aan voetbal overstijgende zaken als de dood te zijn. Het voetbalstadion wordt daarmee naast de arena voor spanning en vermaak ook een plek voor bezinning en collectieve rouw. In hoeverre en hoe het stadion en het voetbal in het algemeen dergelijke rollen op zich nemen is een onderwerp dat een onderzoek verdient.

1.2 Vraagstelling

De algemene vraag die ik in dit onderzoek wil beantwoorden is: *Welke ontwikkeling is te zien bij herdenkingsrituelen rondom voetbalwedstrijden en hoe kan deze verklaard worden?* De onderliggende vragen zijn:

1. Welke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wat betreft de frequentie van gehouden minuten stilte in de afgelopen tien jaar in de eredivisie? Basis hiervoor is het in kaart te brengen van minuten stilte die in de afgelopen tien jaar zijn gehouden.
2. Hoe kunnen we de minuut stilte als ritueel begrijpen? Analyse van de minuut stilte als ritueel, op basis van interviews met voetbalsupporters afgezet tegen de theorie over *interaction ritual chains* van Randall Collins.

1.3 Leeswijzer

Als start van het onderzoek is een theoretisch kader geschetst. In de volgende operationaliseringsfase (hoofdstuk 3) is de praktische aanpak van het onderzoek beschreven. Als eerste is geïnventariseerd hoe vaak er één minuut stilte is gehouden vanaf het seizoen 2005-2006 bij de top 3 van de Nederlandse eredivisie; Ajax, Feyenoord en PSV. Door middel van interviews wordt de empirie gekoppeld aan de theorie. In hoofdstuk 4 zijn de resultaten samengevat. Alle ruwe data zijn weergegeven in de bijlagen. In het volgende hoofdstuk 5 worden de resultaten geanalyseerd en wordt er een analyse gemaakt op basis van het theoretisch kader. In hoofdstuk 6 wordt teruggekomen op de vraagstelling en worden er conclusies getrokken. In hoofdstuk 7 worden enkele uitkomsten en technieken ter discussie gesteld.

2 Theoretisch kader

2.1 Inleiding

Rituelen spelen een belangrijke rol in menselijke samenlevingen en hebben daarom veel aandacht gekregen in de sociologie. De minuut stilte is een symbolisch geladen samenkomst met een standaard verloop van handelingen en vertoont dus eigenschappen van een ritueel. Het ritueel en de ontwikkeling hiervan is daarom gebruikt voor het onderbouwen van de resultaten van dit onderzoek. Dit onderzoek is gestart met het maken van een theoretisch kader. Dit was van belang om bij de geplande interviews te komen tot een afgewogen vraagstelling. In het theoretische kader wordt als eerste ingegaan op klassieke literatuur over rituelen. Vervolgens wordt het ritueel ontleed. Ten slotte wordt beschreven wat de invloed van modernisering is op rituelen.

2.2 Rituelen

Homans (1941) behandelt de samenhang tussen rituelen en anxiety. De klassieke antropoloog Malinowski bijvoorbeeld, betoogde dat wanneer mensen dreigende of moeilijke situaties aangaan, waarbij ze onzeker zijn over de uitkomst, ze grijpen naar rituelen om emotionele houvast en zelfvertrouwen te kweken. Dit noemt hij een magisch ritueel. Deze is gericht op een specifieke situatie of handeling, wat het onderscheidt van het religieuze ritueel, welke niet gericht is op een specifieke gebeurtenis. Dit onderscheid werd bekritiseerd door Radcliffe-Brown. Volgens hem zijn religieuze rituelen net zo goed gericht op het voorspoedig laten verlopen van gebeurtenissen in het leven (Homans, 1941).

Wanneer we dit in de hedendaagse context plaatsen, kunnen stellen dat dit moet betekenen dat er sprake moet zijn van een verminderd gebruik van rituelen. Weber (1917) stelt immers dat er in de moderne samenleving sprake is van onttovering. Ten eerste omdat magie vanuit het klassiek Jodendom en ascetisch protestantisme werd afgewezen. Daarnaast is er door een sterke ontwikkeling in de wetenschap het idee ontstaan dat door middel van rationaliteit de wereld te doorgronden is. Omdat de wetenschap wel antwoorden kan geven op de vraag hoe dingen gebeuren, maar niet op zingevingsvraagstukken als het waarom, ontstaat er volgens Weber een zingevingsprobleem. Daarnaast vervallen algemeen geldende waarden naar "het rijk van het mystieke leven, of naar de broederlijkheid van de directe betrekkingen van individuen tot elkaar" (Weber, 1917). Wanneer we deze ontwikkeling naast een afname van magische rituelen plaatsen, zien we een interessante lijn. We lijken te stuiten op een spanningsveld tussen de behoefte van de mens (zingeving en gedeelde waarden) en de productie hiervan. Interessant, omdat Durkheim (1912) en in zijn voetsporen Collins (2004) dit zagen als de producten van succesvolle rituelen. Is onttovering op te vangen door het herstellen van collectieve rituelen?

Durkheim (1912) gaf een functionele verklaring van collectieve rituelen. Hij stelt dat bij religieuze rituelen de god of totem die aanbeden wordt eigenlijk een representatie is van de samenleving zelf. In de collectieve rituelen worden de belangrijkste waarden van de samenleving sacraal gemaakt. De goddelijke ervaring noemt hij *collective effervescence*. Dit is een product van het samenzijn in de rituele sfeer. Op deze manier worden saamhorigheid en gedeelde waarden gecreëerd door middel van rituelen. Deze behoorlijk structuralistische benadering geeft een ander verhaal dan de benadering van Malinowski. Het lijkt een klassieke tegenstelling tussen structure en agency. Zoals Giddens (1984) stelt vanuit zijn structuratietheorie hoeven deze twee benaderingen elkaar helemaal niet uit te sluiten. Beiden beïnvloeden en vormen elkaar en dus is het beter te kijken naar *social practices*. Collins lijkt hier uiting aan te geven als het gaat om rituelen.

Randall Collins (2004) bouwt in *Interaction ritual chains* voort op de benadering van rituelen van Durkheim en de interaction rituals van Goffman (1967). Succesvol verlopen rituele interacties leveren

volgens Collins emotionele energie, groepssolidariteit, groepssymbolen en morele standaarden op. Emotionele energie is hier de sturende factor bij het aangaan van rituele interacties. Het geeft een *buzz*, wat ons doet zoeken naar interacties die hier veel van opleveren. Daarom zijn interacties die het effectiefst zijn in het produceren van emotionele energie de interacties die de sterkste basis vormen voor de creatie van stabiele sociale instituties. De rituele interacties kunnen echter ook mislukken, wat op zijn beurt weer leidt tot een afname van emotionele energie.

De ingrediënten voor een geslaagde rituele interactie zijn volgens Collins (2004) de fysieke aanwezigheid van verschillende mensen waarbij er een bepaalde scheiding of barrière bestaat die insiders en outsiders scheidt. Ze hebben een gedeelde focus en een gedeelde stemming. Wanneer deze vier aspecten optreden zullen ze leiden tot *collective effervescence* wat de eerder genoemde uitkomsten van rituelen teweegbrengt. *Collective effervescence* is een vervoering, waarbij iemand opgaat in de emotie van het collectief. Tussen de gedeelde focus en gedeelde stemming kan door middel van *entrainment* een feedback mechanisme ontstaan. *Entrainment* is het elkaar meeslepen in intensiteit, door lichamen die zich tot elkaar verhouden door bijvoorbeeld tegelijkertijd te joelen, samen te lachen of te dansen. Bij een gesprek is ook al sprake van een dergelijke afstemming op elkaar en is daarmee een vorm van *entrainment*. Al deze ingrediënten kunnen in meer of mindere mate aanwezig zijn en bepalen zo de intensiteit en het uiteindelijke succes van het ritueel.

Er kunnen natuurlijke rituelen ontstaan wanneer er bij een groep mensen een sterk gedeelde focus en stemming bestaat. Er kunnen echter ook formele rituelen georganiseerd worden (Collins, 2004). Dit zijn de rituelen die bij het woord als eerst in het hoofd schieten zoals het zingen van een psalm of het uitvoeren van een regendans. Het verzamelen van fysiek aanwezige mensen en de afkadering van de groep is hier goed georganiseerd. Voorwaarde voor het slagen van het ritueel is hier echter de mate van de gedeelde focus van aandacht en de gedeelde stemming.

De ogenschijnlijke opkomst van de minuut stilte doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een succesvolle formule voor een ritueel. De kracht kan liggen in de vorm van het ritueel, te weten gezamenlijk stil zijn. Het onderbreken en stil krijgen van een normaal gesproken luidruchtige sociale setting vergt behoorlijk veel goede intenties van de deelnemers. Dit zullen de meeste onderwijzers kunnen bevestigen. Daarnaast is het een ritueel dat erg vatbaar is voor sabotage. Één persoon kan het ritueel voor vijftigduizend anderen al verpesten. Niet stil zijn valt veel meer op dan bijvoorbeeld niet meezingen. Wanneer een volledig stadion een volle minuut stil is, is dus de uitkomst van een flinke collectieve inspanning en gedeelde intenties.

2.3 Modernisering

Door moderniseringsprocessen zijn er een hoop structurele kenmerken van de samenleving veranderd. Hiermee veranderde ook het aanbod en de vorm van de rituelen. Om de huidige ontwikkelingen in een breder perspectief te kunnen plaatsen zullen hier de belangrijkste moderniseringsprocessen behandeld worden.

Beck (1992) beschrijft een ontwikkeling in drie fasen als hij modernisering als proces behandelt. In de eerste fase, de pre-moderne fase (Tot halverwege achttiende eeuw) werd het leven gevormd door traditionele instituties en structuren. De kerk gaf betekenis aan het leven en de (dorps)gemeenschap en een uitgebreid netwerk van familierelaties waren bepalend bij het vormen van identiteit. Mensen verbonden zichzelf niet bewust aan instituties als de kerk, maar accepteerden dat dit de wereld was zoals hij hoorde te zijn. Dit veranderde in de overgang naar de vroeg-moderne fase.

2.3.1 Individualisering en secularisering

De vroeg moderne fase wordt gekenmerkt door het centraal worden van het individu. Vrijheid en autonomie worden belangrijkere principes. Waar eerder de groep vanzelfsprekend was, wordt die nu geformeerd, door loyaliteit uit te spreken ten opzichte van bepaalde instituties als de kerk, vakbonden of de natiestaat. Kerken begonnen hun vanzelfsprekende invloed op betekenisgeving van het leven te verliezen. Het netwerk van familiale relaties werd kleiner en meer relaties kregen een professioneel in

plaats van affectief karakter. Centrale thema's zijn secularisering, individualisering en rationalisering. De invloed van structuren nam langzaam af en de invloed van *agency* werd tegelijkertijd groter. De corporatie als vorm van organisatie maakte zijn opmars en mensen verbonden zich hieraan omdat het gezamenlijk voordeel opleverde. Ook kerken structureerden zich als corporatie en floreerden hierin. In Nederland kun je dit terugzien in de complexe organisatie van het sociale leven ten tijde van de verzuiling. Overtuiging en het hieraan gelieerde verenigingsleven zorgden voor naast en met elkaar opererende samenlevingsclusters.

2.3.2 Postmodernisme

In het laatste kwart van de twintigste eeuw ontspruit de laat moderne (ook wel reflexief moderne) fase. Deze fase wordt gekenmerkt door een grote toename van hoogopgeleide mensen en het ontstaan van een informatiesamenleving. Mensen werden reflexief en de *agency* begon een sterke overhand over de structuur te krijgen. Door toegenomen inzichten en tegelijk voortschrijdende technologische ontwikkelingen, werd duidelijk wat de keerzijden waren van de vele ontwikkelingen die het moderniseringsproces had voortgebracht. De risico's die de menselijke creaties opleverden werden zichtbaar. Waar eerder tegenspoed als natuurrampen de mens overkwamen werd nu duidelijk dat ze er zelf vaak de oorzaak van waren. In interactie met deze uit reflexiviteit voortgekomen risicocalculatie verbinden mensen zich minder sterk en langdurig aan instituties, maar gaan ze flexibele relaties aan. Veel instituties verloren hierdoor hun legitimiteit.

De ontwikkeling die Beck het ontstaan van de risicosamenleving heeft genoemd heeft daarnaast geleid tot een wantrouwen jegens grote instituties als de overheid, kerk en industrie. Wellicht is het voetbalstadion als arena van arbitrair spel, in plaats van gewichtige ernst een plek waar de laat moderne mens zich makkelijker durft te binden. Ditzelfde wantrouwen in grote instituties en technologische vooruitgang geeft misschien aan dat de wetenschap zijn belofte van verklarend en voorspellend instituut niet waar heeft kunnen maken en hand in hand met de informatiesamenleving in plaats van oplossing, de bron is van gevoelens van anxiety. Behalve dat er door een verlies van oude rituelen nieuwe gevonden moeten worden, kan dit op zichzelf de vraag naar het ervaren van ritualiteit stuwen. Malinowski (1941) stelt immers:

"A sentiment which we call anxiety arises when men feel certain desires and do not possess the techniques which make them sure of satisfying the desires. This sentiment of anxiety then manifests it- self in ritual behavior."

Wanneer veiligheid of gezondheid een dergelijk verlangen is, maar veel acties risico impliceren, kan dit volgens Malinowski bron zijn van anxiety met drang tot ritualiteit tot gevolg.

2.3.3 Het postmoderne ritueel

In de beschrijving van deze geschiedenis zien we een afbrokkeling van klassieke instituties als de kerk, waarmee een hoop collectieve rituelen zijn verdwenen. Daarmee is de daarvoor zo betrouwbare productie van gedeelde waarden en saamhorigheid gestokt. Aangezien de mens behoefte heeft aan *collective effervescence* en gevoelens van saamhorigheid en gedeelde waarden, zal hierdoor een leegte ontstaan dat door nieuwe rituelen moet worden ingevuld. In de bredere opvatting over ritualiteit die Collins hanteert, kan dit wellicht op een lager, minder georganiseerd niveau gebeuren tijdens dagelijkse interactie. Collins stelt echter ook dat rituele intensiteit een multiplier is van de uitkomsten van het ritueel. Succesvolle, massale uitvoeringen van een ritueel zijn dusdanig belonend, dat het aan te nemen is dat mensen op zoek gaan naar momenten dat dergelijke rituelen vormgegeven kunnen worden. De organisatie van minuten stilte in het voetbalstadion lijkt in dit licht gezien te kunnen worden. Een plek waar structureel wekelijks dusdanig veel mensen samenkomen is wat dat betreft een uitgelezen situatie om enorm krachtige rituelen op te zetten.

3 Operationalisering

3.1 Inleiding

In dit onderzoek wordt de ontwikkeling van de minuut stilte voor voetbalwedstrijden onderzocht. De verwachting is dat er sprake is van een toename en dat dit te verklaren is doordat het gezien kan worden als een succesvol ritueel dat een hoge mate van *collective effervescence* creëert. Er zal getracht worden in twee stappen tot een antwoord op deze vraag te komen:

- 1 Objectief in kaart brengen van de frequentie van de minuten stilte.
- 2 Via het houden van interviews om zo de minuut stilte als ritueel te kunnen ontleden met theorie van Randall Collins over *interaction ritual chains* als basis.

3.2 In kaart brengen

Het centrale begrip in dit onderzoek is de minuut stilte. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de rouwband die door spelers gedragen wordt, wordt in dit geval door het gehele stadion deelgenomen aan het ritueel. Dat het zich onderscheidt van de tribale ritualiteit van supporterschap, doordat de focus niet op het team en de overwinning ligt, maar op voetbal-overstijgende zaken als de dood, maakt het een theoretisch interessant fenomeen. Daarnaast is het een ritueel gevoelig voor sabotage (één persoon kan de inzet van 50000 personen teniet doen), wat de succesvolle uitvoering ervan wellicht nog "bruisender" maakt en het mislukken ervan onmiskenbaar hard. Ten slotte is het een behoorlijk standaard en daarom herkenbaar format, waarbij er vóór de wedstrijd één minuut stilte in acht wordt genomen welke is aangekondigd door de stadionspeaker en afgefloten wordt door de scheidsrechter. Het is daarom een redelijk consistent object van analyse. Deze minuut stilte zal dus in kaart gebracht worden. Van belang hierbij is:

1. Het moment in de tijd (datum);
2. De reden/ het onderwerp (een maatschappelijk, club of algemeen voetbal gelieerd onderwerp);
3. De initiator (KNVB, club of supporters);
4. Is er sprake van verstoring?
5. Hoe wordt er gereageerd op deze eventuele verstoring?

Voor onderdeel 1 is gebruik gemaakt van de competitieprogramma's van de desbetreffende tien seizoenen. Onderdeel 2 tot en met 5 zijn vervolgens de uitkomst van de internetrecherche. Dit wordt verderop in deze paragraaf beschreven.

Het moment in de tijd is van belang om een ontwikkeling te kunnen duiden. Het bekijken van onderwerp en de initiator kan waardevolle informatie opleveren over de aanleidingen voor het houden van een minuut stilte, welke bij kunnen dragen aan theoretische conclusies. Het is hierbij van belang om op te merken of het gaat om een minuut stilte gelieerd aan een club-gerelateerd, algemeen voetbal of maatschappelijk onderwerp. Dit zegt immers iets over de al dan niet verschuivende rol van het voetbalstadion. Is het een ritueel gericht op clubcultuur of gaat het om hogere niveaus als de nationale voetbalcultuur of zelfs nationale of internationale maatschappelijke onderwerpen die los staan van het voetbal? De eventuele verstoringen en de reacties daarop kunnen indicaties zijn voor het draagvlak onder de supporters voor de minuut stilte. De reactie vanuit andere supporters of clubleiding (er zijn bijvoorbeeld stadionverboden uitgedeeld na het verstoren van een minuut stilte) kunnen aanduiden welk belang er gehecht wordt aan de minuut stilte en hoe zwaar er getild wordt aan verstoring ervan.

De analyse-eenheid is in dit onderzoek de minuut stilte, de waarnemingseenheid is een voetbalwedstrijd. Bij het kiezen voor de "populatie" spelen de volgende factoren een rol:

- Het type wedstrijden;
- Het aantal wedstrijden;
- De tijdsspanne.

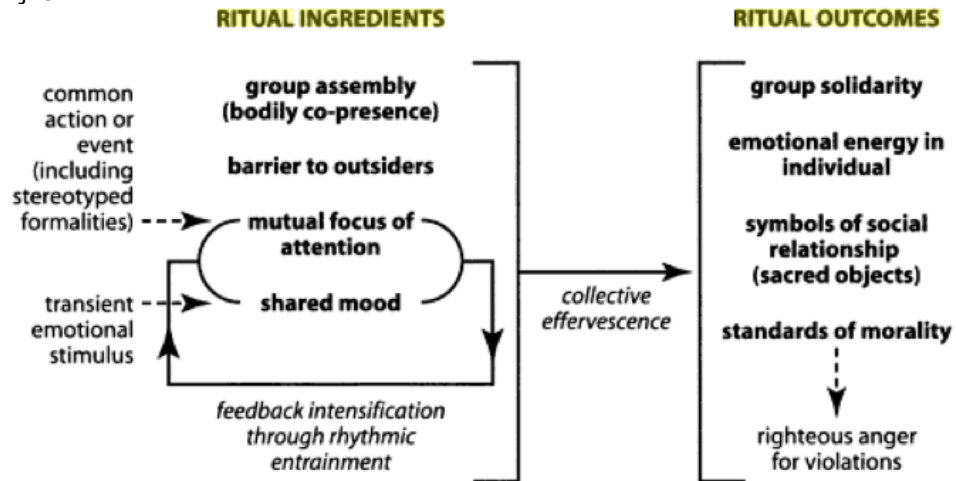
Bij de keuze voor het type wedstrijden is gekozen voor wedstrijden in de eredivisie. Het feit dat clubs in de competitie in tegenstelling tot toernooivormen (KNVB Beker, Europa League, Champions League) niet uitgeschakeld kunnen worden en elk seizoen 34 wedstrijden spelen, komt de consistentie en daarmee betrouwbaarheid van de data ten goede. Er is voor de eredivisie gekozen omdat hier gespeeld wordt in de grootste stadions, met de meeste supporters en de meeste (media)aandacht in Nederland. Zowel de input (vanuit supportersinitiatieven, supportersverenigingen, clubbesturen, de KNVB of media) als de output (het bereik van deze clubs door grote stadions en uitgebreide mediaverslaggeving met daarnaast het belang dat er door veel mensen aan deze clubs gehecht wordt) is hier daarom op het gebied van de minuut stilte het grootst. Nederland als nationale grens is in dat opzicht de kleinst mogelijke afbakening wanneer dit in ogenschouw wordt genomen.

Om de juiste keuze te maken wat betreft afbakening op het gebied van het aantal wedstrijden en tijdsspanne, is er vooronderzoek gedaan wat tot bepaalde inzichten heeft geleid. Om te beginnen bleek er na navraag bij de KNVB en research op het internet geen database of archief beschikbaar te zijn waar deze informatie gebundeld in opgeslagen was. Dit betekent dat de data "handmatig" moet worden vergaard. De meest betrouwbare en tegelijkertijd simpele aanpak hiervoor is om in google de zoektermen "naam team 1" "naam team 2" "uitslag" "datum" "minuut stilte" in te voeren. Het uitgangspunt is dat als dit geen resultaat oplevert, er geen minuut stilte bij de desbetreffende wedstrijd heeft plaatsgevonden. Wanneer het wel een resultaat geeft, kan aan de hand hiervan op zoek gegaan worden naar specifiekere informatie, zoals een eventuele verstoring. Dit betekent wel dat het onderzoek zich niet kan richten op een geschiedenis die zich afspeelde voordat het gebruik van internet in zwang raakte. Omdat deze techniek redelijk tijdrovend is, zullen er bepaalde concessies gedaan moeten worden. Deze concessies worden eerder gedaan op de wedstrijden die per seizoen bekeken worden dan over de tijdsspanne, aangezien er gepoogd wordt een proces te beschrijven. Tegelijkertijd moeten de nummers per seizoen hoog genoeg zijn om een ontwikkeling te kunnen duiden.

Na een grove analyse van wedstrijden van Ajax van de afgelopen vijftien jaar viel op dat omdat het over 34 wedstrijden in een seizoen gaat, de absolute getallen dusdanig laag waren dat het moeilijk leek er uitspraken aan te verbinden. Het was daarom preferabel om het aantal clubs uit te breiden, zodat de lijn van een eventuele ontwikkeling beter te duiden zou zijn. Om die reden is besloten om het onderzoek te richten op de klassieke top drie van de eredivisie, te weten Ajax, Feyenoord en PSV. Deze drie clubs hebben over de geschiedenis gezien structureel de meeste supporters, het grootste stadion en de meeste media-aandacht. Daarmee zullen zij de sterkst mogelijke representatie vormen binnen de beperkingen die door tijdsgebrek zijn opgelegd. Op deze manier kan ik een praktisch haalbaar aantal wedstrijden analyseren, met zo min mogelijk verlies aan noodzakelijke informatie. In eerste instantie zou een periode van vijftien jaar bekeken worden, maar tijdens de datavergaring bleek dat vanaf 2004 de data te onbetrouwbaar werd omdat het twijfelachtig werd of het principe "als het gebeurd is moet het op internet staan", voor deze periode nog op ging. Daarom is besloten de grens te leggen bij 2005/2006 en dus een tijdsspanne van tien jaar te analyseren. Dit gaat in totaal om 960 wedstrijden.

3.3 Koppelen empirie aan theorie

In figuur 2 zien we het schema dat Collins opgesteld heeft om het mechanisme van een succesvol ritueel te beschrijven.

Figuur 2
Het mechanisme van een succesvol ritueel volgens Collins

Wanneer we dit toepassen op een minuut stilte in het voetbalstadion kunnen we aan de kant van de ingrediënten de eerste voorwaarde bij voorbaat afvinken. Supporters zijn immers fysiek aanwezig. In hoeverre dit een rol speelt en wat de verschillende invloeden ervan zijn kan onderzocht worden. De muren van het stadion gelden als afbakening naar *outsiders*. Een ieder erbinnen is in principe onderdeel van het ritueel. Of dit ook opgaat of dat er wellicht andere barrières kunnen zijn zal moeten blijken. De *mutual focus* lijkt in het geval van een geslaagde minuut stilte ook al aanwezig. Iedereen is immers tegelijkertijd stil en bewijst hiermee met hetzelfde bezig te zijn. Toch is de werkelijkheid hier iets diffuser. Het feit dat iemand stil is, wil niet zeggen dat iemand hier ook op gefocust is. Stilte kan immers een actieve, maar ook een hele passieve staat zijn. Van de buitenkant zal dit verschil moeilijk te achterhalen zijn en daarom misschien niet van grote invloed op andermans ervaring. Echter wel op de ervaring van de respondent in kwestie zelf. Dit is één van de onderdelen in de *black box* die door middel van interviews opgehelderd kunnen worden. Deze focus gaat hand in hand met de gedeelde stemming. Wat achterhaald moet worden is of de respondent tijdens de minuut stilte zijn geest toespitst op de reden van de minuut stilte. Gaat de aandacht naar het clubicoon die overleden is, of naar de slachtoffers van een aanslag? Wanneer dit het geval is draagt dit bij aan het slagen van het ritueel.

De genoemde ingrediënten zijn de bouwstenen van een ritueel, maar geven niet aan in hoeverre het ook een geslaagd ritueel is. Hiervoor moeten we naar de uitkomsten kijken. Lastig is hierbij wel dat deze uitkomsten wat abstracter zijn. Respondenten zullen vermoedelijk niet letterlijk aangeven een (re)productie van waarden te ervaren en een hoop emotionele energie. Daarom zal gevraagd worden naar het gevoel dat ze hebben tijdens en na de minuut stilte en of ze het idee hebben een statement te maken door middel van dit ritueel. De antwoorden op deze vragen zullen hopelijk indicaties geven voor de aanwezigheid van emotionele energie en het (re)produceren van gedeelde waarden. Wanneer de respondent het niet over saamhorigheid heeft gehad, zal laat in het interview direct gevraagd worden of hij het gevoel heeft dat er een toename van solidariteit is tussen supporters en wellicht zelfs tussen uit- en thuisclub na het houden van een minuut stilte.

Daarnaast is het interessant om te zien of er een verschil is in ervaring als het gaat om het herdenken van een clubicoon of het herdenken van een niet voetbalgerelateerde zaak als een ramp of aanslag. Een verschil in *collective effervescence* kan een beter beeld schetsen over het bereik van rituelen in het voetbalstadion. Is het ritueel net zo succesvol als het gericht is op zaken die buiten het voetbal staan? Wordt er gerelateerd aan club en supporters of samenleving als geheel?

Tot slot is het interessant om te zien hoe er aangekeken wordt tegen verstoring. Is er sprake van verstoring wanneer één persoon schreeuwt en is daarmee het ritueel mislukt? Dit zou het *all-or-*

nothing karakter van het ritueel bevestigen. Wordt er zoals Collins beschrijft een afname van emotionele energie ervaren? Een grote deceptie kan ook wijzen op een (potentieel) intens ritueel. Wat zegt het verstoren over een persoon? Hoe wordt deze ten opzichte van de groep geplaatst?

Deze vragen leiden tot een volgende set aan vragen, die semigestructureerd worden afgenomen. Alle vragen zullen beantwoord moeten worden, maar de volgorde wordt voor een groot gedeelte overgelaten aan het verloop van het gesprek. De concepten (bijvoorbeeld emotionele energie, solidariteit en clubcultuur) interacteren op vele manieren met elkaar en door hierin niet teveel te sturen wordt deze informatie behouden. Er wordt getracht zo dicht mogelijk bij de beleavingswereld van de respondent te blijven en dus zal er eerder ingehaakt worden op opmerkingen dan dat het gesprek verplaatst wordt door een bestaande structuur.

Vragenlijst:

- Heb je een seizoenskaart? Hoe lang?
 - Waarom ga je naar het stadion?
 - Hoe zou je jezelf als supporter omschrijven?
 - Wat was het mooiste moment?
- Voorgaande vragen zijn gesteld om een grove profielschets van de respondent te krijgen om de antwoorden in context te kunnen plaatsen. Hecht hij bijvoorbeeld veel waarde aan het sociale aspect van het bezoeken van een wedstrijd?

-introdunctie minuut stilte-

- Ben je zelf stil tijdens een minuut stilte? Ben je dan alleen stil of ook met je gedachten bij de reden van de minuut stilte?
- Kun je omschrijven wat je voelt tijdens de minuut stilte? En daarna?
- Vind je het belangrijk dat het helemaal stil is?
- Ben je wel eens bij een minuut stilte geweest waarbij het verstoord werd? Wat vond je daar van? Wat zegt het over de mensen die er doorheen schreeuwen?
- Vind je het belangrijk dat er minuten stilte gehouden worden? Waarom?
- Voel je meer solidariteit met andere supporters na een minuut stilte? Denk je dat andere supporters dit voelen? Hoe zit dat met uitsupporters?
- Heb je het idee dat jullie een statement maken met een minuut stilte?
- Er wordt vaak een minuut stilte gehouden om een tragische gebeurtenis zoals een aanslag te herdenken, of omdat er een belangrijk figuur voor de club of het voetbal in het algemeen is overleden. Geeft de reden van de minuut stilte ook een andere ervaring? Wat was de meest intense ervaring?

4 Resultaten

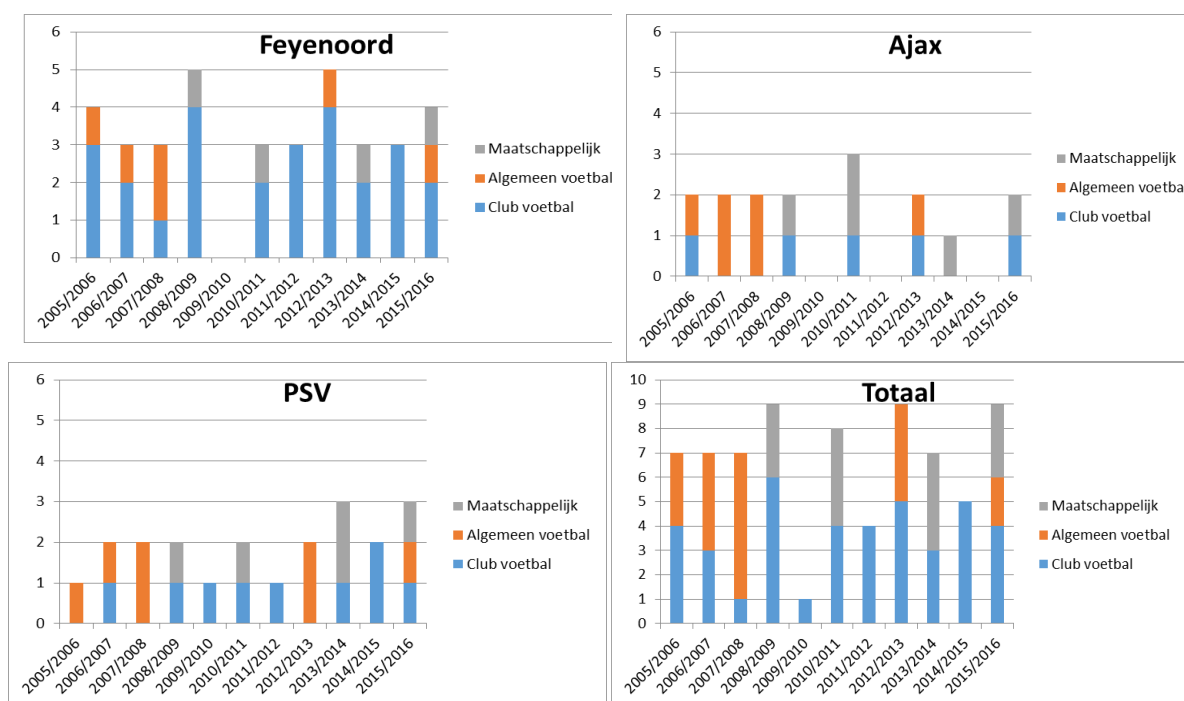
4.1 Inventarisatie Ajax, Feyenoord en PSV

De volledige resultaten van de inventarisatie zijn weergegeven in Bijlage 1. In dit hoofdstuk worden resultaten grafisch gepresenteerd. Tijdens de inventarisatie is iets afgeweken van de voorgenomen procedure beschreven in 3.2. Al snel werd geconstateerd dat er supporterssites zijn waarin wedstrijdverslagen zijn opgenomen.

Om te beginnen met de reden van de 1 minuut stilte. Onderscheid wordt gemaakt in:

- Club voetbal; herdenken van aan de club gerelateerde personen;
- Algemeen voetbal; herdenking van personen die relevantie voor het hele Nederlands voetbal hadden;
- Maatschappelijk; herdenking van belangrijke maatschappelijke gebeurtenissen.

In figuur 3 zijn ze voor de drie clubs weergegeven. Ook is het totaal weergegeven.

Figuur 3.

Aantal malen 1 minuut stilte in de seizoenen 2005/2006 - 2015/2016

In het totaal zijn de drie figuren bij elkaar opgeteld. Dit heeft twee implicaties. Om te beginnen zijn er meerdere minuten stilte om dezelfde reden gehouden. Dit is over het algemeen het geval bij minuten stilte om een maatschappelijke of een algemeen voetbal gerelateerde minuut. Deze zijn immers vaak landelijk door de KNVB afgekondigd. Dit betekent dat het besluit om een minuut stilte te houden voor bijvoorbeeld het overlijden van Nelson Mandela, in de grafiek vertaald wordt naar een toename van drie maal 1 minuut stilte in het seizoen 2013/2014. Dit is het geval bij:

Maatschappelijk

- 2008/2009 Aanslag Apeldoorn
- 2010/2011 Schietincident Alpen aan de Rijn
- 2013/2014 Overlijden Nelson Mandela
- 2015/2016 Aanslag Parijs

Algemeen voetbal

- 2005/2006 Overlijden Di Tomasso
- 2006/2007 Overlijden Faas Wilkes
- 2007/2008 Overlijden Karel Jansen Sr.
- 2007/2008 Overlijden Jeu Sprengers
- 2012/2013 Overlijden Richard Nieuwenhuizen

De minuut stilte voor het overlijden van Johan Cruijff is ook landelijk afgekondigd door de KNVB en is daarom ook drie keer geteld, maar omdat Cruijff een Ajax clubicoon is en ook een seizoen voor Feyenoord heeft gespeeld (in De Kuip werd Cruijff bij de minuut stilte dan ook met Feyenoordshirt afgebeeld) is deze voor beide clubs als club gerelateerde minuut geteld. Niet alle maatschappelijke of algemeen voetbal gerelateerde minuten stilte komen overigens drie keer voor. Zo is er bij de wedstrijd Ado-Ajax in het seizoen 2010/2011 een minuut stilte gehouden voor de slachtoffers van de aardbeving in Japan, omdat Ado een Japanse hoofdsponsor had. Bij de wedstrijd NEC-PSV in het seizoen 2013/2014 werd het bombardement op Nijmegen herdacht.

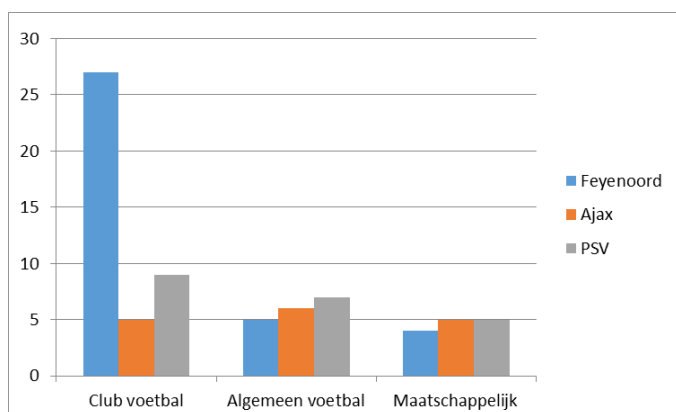
Een besluit om een landelijke minuut stilte af te kondigen legt dus meer gewicht in de schaal. Dit neemt niet weg dat deze minuten wel degelijk alle drie de keren gehouden zijn, het is alleen belangrijk om te beseffen dat het wel unieke minuten stilte zijn, maar niet evenveel unieke aanleidingen hiervoor.

Ten tweede zijn er enkele wedstrijden letterlijk dubbel geteld, omdat het een minuut stilte betrof in een onderlinge wedstrijd tussen Ajax, Feyenoord of PSV. Dit was het geval bij:

- 2007/2008 Feyenoord-PSV overlijden Karel Jansen Sr.
- 2008/2009 Ajax-PSV voor overlijden Sjakie Wolfs
- 2010/2011 Feyenoord PSV voor overlijden Wiel Coerver
- 2012/2013 Ajax-PSV voor overlijden Wim Schoevaart
- 2012/2013 PSV Feyenoord overlijden Harrie van Kemenade

Hierbij kunnen we opmerken dat de minuut stilte voor Karel Jansen Sr. landelijk afgekondigd is en daarom ook geteld zou zijn als het geen onderlinge wedstrijd betrof.

Deze dubbeltellingen leiden er dus toe dat er vijf minuten stilte meer opgenomen zijn in het totaal dan er daadwerkelijk plaats hebben gevonden. Wanneer alle eredivisiewedstrijden geteld zouden zijn, zou dit geen issue zijn. Elke minuut stilte zou in dat geval dubbel geteld zijn, aangezien elke wedstrijd door twee teams gespeeld wordt. Omdat het hier echter over een steekproef gaat van drie van de achttien eredivisieclubs is er toch voor gekozen deze dubbeltelling in het overzicht te laten staan. Zo wordt een wedstrijd die Ajax tegen Feyenoord speelt hetzelfde benaderd als een wedstrijd van Ajax tegen Groningen.

Figuur 4

Aantallen herdenkingen verdeeld over de verschillende categorieën.

Figuur 4 laat zien dat Feyenoord het meest betrokken is geweest bij club voetbal herdenkingen. Hierbij zijn echter ook club gerelateerde minuten stilte van de tegenstander meegenomen. Kijken we naar het aantal club gerelateerde minuten stilte die aan de club Feyenoord zijn gelinkt, dan zijn dit er ook meer dan van Ajax en PSV. De getelde aantallen voor Feyenoord Ajax en PSV zijn dan respectievelijk 13; 4 en 4.

In de gehele periode zijn er 6 verstoringen geweest van de minuut stilte. In de interviews (4.2) kwamen deze naar voren als belangrijke gebeurtenissen. In hoofdstuk 5.3 wordt hier uitgebreid op teruggekomen.

4.2 Interviews

Er zijn tien mensen geïnterviewd. Zeven Ajaxsupporters en drie Feyenoordsupporters. Allen hebben een seizoenkaart en zijn naar eigen zeggen in meer en mindere mate fanatiek supporter. In dit hoofdstuk wordt een profielschets van de respondenten gegeven worden om de namen die genoemd gaan worden enigszins in perspectief te kunnen plaatsen. Daarnaast wordt een algemeen overzicht gegeven van de onderwerpen die aan bod kwamen.

4.2.1 Ajax

Bas. 23 jaar. Heeft al negen jaar een seizoenkaart. Is opgegroeid als Ajaxsupporter en bezoek aan het stadion hoort daarbij. Omschrijft zichzelf als fanatiek supporter, die zowel uit- als thuiswedstrijden bezoekt. Harde kern zou een omschrijving kunnen zijn, als het gaat om fanatisme en het vak waar hij in zit, maar dit betekent niet dat hij in knokpartijen belandt.

Heller. 28 jaar. Ajaxsupporter. Heeft elf jaar een seizoenkaart. Was vroeger erg fanatiek supporter in de F-side. Vond later dat er teveel haantjesgedrag was en zit nu in een ander vak. Is minder fanatiek, maar zou nog steeds zeggen dat hij fanatiek is. Zit samen met vrienden in het stadion en omschrijft ze op dit moment als een stelletje brompotten.

Jeroen. 28 jaar. Ajaxsupporter. 13 jaar een seizoenkaart. Het supporterschap heeft hij van zijn vader geërfd. Zat vroeger samen met Heller in de F-side, maar is mee verhuisd naar het andere vak. Gaat met een groepje vrienden naar het stadion om daar naar de wedstrijd te kijken en commentaar te leveren.

Jip. 24 jaar. Ajaxsupporter. Heeft vijf jaar een seizoenskaart. Hij voetbalt al zijn hele leven en volgt Ajax al zijn hele leven. Vroeger ging hij naar losse wedstrijden. Als klein jongetje vond hij het al geweldig. Het gevoel als je voor de eerste keer het stadion in komt lopen is het mooiste wat er is. De mooiste beleving heb je in het stadion. Hij zou zichzelf als fanatieke supporter omschrijven omdat hij ook uitwedstrijden bezoekt. Gemiddeld zes, dit jaar negen. Daarnaast volgt hij Ajax ook naar het buitenland. Zo'n twee a drie wedstrijden per seizoen.

Jos. 22 jaar. Ajaxsupporter. Heeft 13 jaar een seizoenskaart. Volgt Ajax uit en thuis. Gaat met zijn huisgenoten naar het stadion en vooraf wat drinken om vervolgens in het stadion het vak op te zoeken waar hij met zijn vader en zijn broer zit. Bij uitwedstrijden, wanneer zijn vader er niet bij is, is de stadionbeleving "heftiger". Is een intensief volger en in uitwedstrijden fanatiek supporter. In thuiswedstrijden vindt hij de sfeer voor verbetering vatbaar. Daar probeert hij zijn steentje aan bij te dragen.

Niels. 29 jaar. Werkzaam als journalist bij AjaxLife/Supportersvereniging Ajax. Niels heeft sinds het seizoen 2000/2001 een seizoenskaart bij Ajax. Hij geeft aan dat de club Ajax al van jongs af aan een rode draad in zijn leven is. Los van de resultaten zal hij altijd naar het stadion komen. Hij omschrijft zichzelf niet als categorie hooligan, maar wel een erg fanatieke supporter. Bezoekt ook uitwedstrijden. Als het kan ook Europees. Hij zingt en springt volop mee op de tribunes.

Rein. 23 jaar. Ajaxsupporter. Heeft sinds drie jaar een seizoenkaart. Hij is opgegroeid met een vader die voor Ajax is en is daarom ook voor Ajax geworden. Op het moment dat hij in Amsterdam kwam wonen was één en één twee (hij nam een seizoenkaart). Vindt zichzelf behoorlijk fanatiek. Gaat vaak naar uitwedstrijden en naar jeugdwedstrijden op zaterdag. Er gaat al met al veel tijd in Ajax zitten. Naast het voetbal is het ook een sociaal ding. Eens in de twee weken ziet hij weer de maten die hij in het stadion ontmoet heeft, dus hij gaat ook voor de gezelligheid.

4.2.2 Feyenoord

Ellen. +/- 37 jaar. Feyenoordsupporter. Heeft 10 jaar een seizoenkaart. Ze is Feyenoordsupporter en om te supporten moet je in het stadion aanwezig zijn. Op televisie is de wedstrijd veel beter te volgen, maar in het stadion zit ze voor de support. Het sociale aspect van het stadionbezoek is een mooie bijkomstigheid geworden. Dit is gegroeid want dit was niet de reden waarom ze aanvankelijk naar het stadion ging. Dat ging puur om het voetbal. Ze wordt een steeds fanatiekere supporter. Je moet je over een bepaalde schroom heen zetten om keihard mee te gaan zingen en tegenwoordig heeft ze daar geen last meer van. In 1995 heeft ze haar eerste wedstrijd gezien. Dit was de bekerfinale tegen Volendam en de afscheidswedstrijd van József Kiprich. Niets overtreft de ervaring van deze eerste wedstrijd. Het gevoel als je de eerste keer het stadion in komt heb je nooit meer.

Gert-Jan. 46 jaar. Feyenoordsupporter. Heeft een seizoenkaart vanaf begin jaren '90. Gaat naar het stadion voor de beleving. Het erbij willen zijn, het zien en voelen gebeuren. Beschrijft zichzelf als best wel fanatieke supporter. In het stadion wordt hij naar eigen zeggen een soort autist. Hij zit volledig in de wedstrijd, met het geluid van het stadion dat als het ware over hem heen komt. Door alle tegenslagen die Feyenoord overkomen zijn, is het moment dat er wel gewonnen wordt extra mooi en komt er een hoop passie los. Voor buitenstaanders is dat niet altijd te begrijpen.

Janneke. +/- 44 jaar? Feyenoordsupporter. Vriendin van Gert-Jan. Heeft sinds 5 jaar een seizoenkaart. In eerste instantie meegegaan, omdat ze het niet erg vond om een wedstrijd in het stadion te kijken. Later is het supporterschap haar als een griepje overkomen. Ze weet niet hoe het binnen is gekomen, maar nu is ze besmet met het Feyenoord virus. Ze is niet zo fanatiek dat ze zoals haar vriend met koorts naar het stadion gaat. Ze wil wel zo veel mogelijk zien.

4.2.3 Samenvatting interviews

Alle respondenten geven aan stil te zijn tijdens de minuut stilte. Vier van de tien respondenten voegden hier zelf aan toe dit te doen vanuit respect. Voor de overledenen of de supporters van de andere club. Het woord respect komt vaker terug en speelt een rol bij zes van de tien respondenten. Negen van de tien respondenten gaven aan met hun gedachten bij de minuut stilte te zijn, of tenminste pogingen daartoe te doen. Het is echter niet altijd makkelijk de concentratie vast te houden. Met name Heller en Jeroen gaven dit aan. Dit lijkt aan te sluiten bij hun enigszins reflexieve en terughoudende positie ten opzichte van de minuut stilte. Zo gaf Heller aan het vaak een "verplicht nummer" en "gek toneelstukje" te vinden. Er kwam naar voren dat het uitmaakt wat dit onderwerp is, in hoeverre men zich er betrokken bij voelt en in hoeverre hun gedachten op dit onderwerp toegespitst zijn. Wanneer er minder betrokkenheid is geven een aantal respondenten aan hun aandacht te verleggen naar een ander punt, waardoor ze alsnog hun focus en stemming af kunnen stemmen op de rest. Rein geeft bijvoorbeeld aan wanneer het om een clubicoon van een andere club gaat, een voorstelling te maken wat het voor die supporters betekent. Gert-Jan en Janneke geven ook aan een eigen onderwerp te verzinnen. In hun geval kan dit een persoonlijk verlies zijn. Ellen denkt aan haar overleden broer bij de jaarlijkse minuut stilte voor overleden Feyenoorders aan het begin van het seizoen. Bas en Jos gaven aan tijdens de minuut stilte een bepaalde spanning te voelen, omdat ze zich afvragen of het wel stil gaat zijn. Jos geeft ook aan dat dit enigszins afleidt. Toch vindt Bas een geslaagde minuut stilte "mooi en indrukwekkend". Ook Jos vindt het mooi en voelt "collectieve trots", omdat "alle neuzen dezelfde kant op staan". Het woord "indrukwekkend" komt vaker terug om een minuut stilte te beschrijven en soms wordt het woord "mooi" in dezelfde context gebruikt. Verstoring van een minuut stilte wordt door iedereen sterk afgewezen. Alle respondenten spreken hun afkeer hiertegen uit. Toch komt ook naar voren bij verschillende verhalen over de verstoring van de minuut stilte van Sjakie Wolfs, dat dit een hoop los maakte in het stadion, waardoor het een intensere

ervaring was dan bij een geslaagde minuut stilte. De Barrière tussen uit en thuissupporters kan volgens meerdere respondenten beslecht worden door een minuut stilte, maar dit is lastig, door de grote afstand waarop de uitsupporters zitten. Meerdere supporters gaven aan tijdens en kort na de minuut stilte meer solidariteit met hun medesupporters te voelen. Dit gold echter niet voor iedereen. Ook op de vraag of ze het idee hadden een statement te maken waren de antwoorden verdeeld. Het maakt uit wat het onderwerp van de minuut stilte is, als het gaat om de beleving ervan. Er lijkt iets meer betrokkenheid te zijn bij club-gerelateerde minuten stilte dan bij maatschappelijke.

5 Analyse

5.1 De cijfers

De verwachting dat er een toename in de minuut stilte heeft plaatsgevonden in de afgelopen jaren is niet bevestigd door de data en kan derhalve (als het gaat over de afgelopen tien jaar) verworpen worden. Bij Ajax lijkt er zelfs sprake van een lichte terugloop, maar deze getallen zijn zo laag, dat hier geen harde uitspraak aan gekoppeld kan worden. Ook in een beperktere periode, de laatste 5 jaar, is er geen sprake van een toename. Wanneer we een onderscheid maken tussen club, algemeen voetbal en maatschappelijk gerelateerde minuten stilte, valt evenmin een duidelijke ontwikkeling waar te nemen.

De veronderstelling was gebaseerd op stiltes waar de media over hebben bericht en gesprekken met verschillende mensen. Ook meerdere respondenten herkenden het idee dat er een toename zou zijn. Wellicht levert een analyse van een langere periode een ander beeld op, maar dat was met de techniek die gehanteerd werd en de beschikbare tijd niet mogelijk. Daarnaast betekent dit dat er iets anders naar voren komt dat net zo goed interessant is. Blijkbaar is er een beleving van een toename van de minuut stilte terwijl deze geen empirische grond kent. Dit lijkt te wijzen op een toegenomen bewustzijn van deze minuten stilte en misschien een vorm van verzadiging, aangezien het bijbehorende idee is dat het er té veel zijn.

Wat wel opvalt is een "gat" in het seizoen 2009/2010, waarin maar één minuut stilte geteld wordt. Dit volgt op een seizoen waarin negen minuten stilte geteld zijn. Van deze negen minuten stilte werden er echter twee verstoord. Twee van de in totaal zes gevonden verstoringen vonden dus in hetzelfde seizoen plaats. Daarnaast hoorden deze twee verstoringen bij de drie verstoringen waar de meeste ophef over is ontstaan. Dit leidt tot twee mogelijke verklaringen voor het opvallende gat. Ten eerste zou er sprake kunnen zijn van een bepaalde verzadiging ten opzichte van de minuut stilte als ritueel. In de interviews werd ook door verschillende respondenten aangegeven dat er niet te snel en te vaak een minuut stilte gehouden moet worden. De tweede verklaring ligt in de verstoringen. Verstoring kan leiden tot een beschadiging van het imago van de club. Wellicht hebben de twee verstoringen en de ophef die er van kwam, geleid tot een terughoudende attitude ten opzichte van het organiseren van een minuut stilte. De twee verklaringen kunnen ook in elkaars verlengde liggen. Misschien speelde de verzadiging een rol bij de verstoringen. Dit zijn mogelijke verklaringen, maar de factor toeval kan hier niet uitgesloten worden.

Een ander opvallend aspect is het grote verschil in minuten stilte die gehouden zijn door de drie clubs. Dit zijn er bij Feyenoord zesendertig, tegenover respectievelijk zestien en eenentwintig bij Ajax en PSV. Ook wanneer we kijken naar het herdenken van aan eigen club gerelateerde onderwerpen zien we dat dit verschil. In dat geval twaalf voor Feyenoord, tegenover vier voor zowel Ajax als PSV. Relatief gezien is het verschil hier dus nog groter. Hoewel dit onderzoek gericht was op het verkrijgen van een algemeen beeld van de minuut stilte in het Nederlands voetbal, kan dit verschil niet onbenoemd blijven. Er lijkt een verschil in clubcultuur te zitten. Toen respondent Ellen gevraagd werd naar een mogelijke verklaring voor dit opvallende verschil, antwoordde zij dat het verschil in frequentie van minuten stilte tussen Ajax en Feyenoord te verklaren is door clubcultuur en karakter. Omdat Feyenoord is ontstaan uit de arbeidersklasse en Rotterdam de stad van de arbeiders is en het idee dat je het samen moet doen. Amsterdam is de stad van de ondernemers, de gouden eeuw, glorie-dagen, uiterlijk vertoon en gaan voor het eigen gewin. Collectief rouwen, kan volgens haar daarom gezien worden als iets dat beter aansluit bij de clubcultuur van Feyenoord dan die van Ajax.

Dit verschil is nog groter wanneer we kijken naar club-gerelateerde minuten stilte die georganiseerd zijn door de tegenstander. Feyenoord heeft immers veertien keer een dergelijke minuut gehad. Dan volgt PSV met vier en Ajax zelfs met maar één. Deze werd wel gehouden in de eigen Amsterdam Arena. Misschien duidt dit op een bepaalde risico-inschatting die gemaakt wordt door de tegenstander

en leidt dit ertoe dat Feyenoord als geschikte club wordt gezien om een minuut stilte tegen te organiseren. Dit zou ook met clubcultuur of imago te maken moeten hebben. Ze zijn immers (mede)verantwoordelijk voor drie verstoringen tegenover Ajax en PSV met beiden één. Ook relatief gezien is dit hoger. Uiteraard valt ook bij de minuten stilte van de tegenstander de factor toeval niet uit te sluiten, maar het verschil is toch hoogst opmerkelijk te noemen.

5.2 Analyse interviews

De interviews zijn opgezet om te achterhalen in hoeverre de aspecten die Collins nodig acht voor een geslaagd ritueel aanwezig zijn bij de minuut stilte. Stapsgewijs worden de verschillende termen behandeld en wordt gekeken wat hierover in de interviews naar voren kwam. Hoewel deze termen los van elkaar behandeld worden, moeten ze niet als onafhankelijke fenomenen gezien worden. Met name *mutual focus* en *shared* mood kennen een sterke overlap en kunnen elkaar versterken. De uitkomsten en bijbehorende producten van het ritueel worden door de sterke overlap en het diffuse voorkomen gezamenlijk behandeld.

5.2.1 Bodily co-presence

Wanneer in een voetbalstadion een minuut stilte wordt gehouden is er binnen het stadion als vanzelfsprekend sprake van group assembly en *bodily co-presence*. Interessant is het hierbij echter om te zien wat de reikwijdte is van deze *bodily co-presence*. Lichamen kunnen in een stadion immers meer dan 100 meter van elkaar verwijderd zijn. Respondent Bas antwoord op de vraag of hij meer solidariteit met supporters van de tegenstander voelt tijdens of na een minuut stilte:

"Alleen in de Arena zit je als fanatieke supporter heel ver van het uitvak. Dus dat is wel soort van jammer. Het is niet zo dat je mensen kunt aankijken ofzo. Je hebt geen contact. Stel dat dit wel zo zou zijn, kan ik me voorstellen dat je dat wel hebt ja." **Bas**

Hij geeft hiermee aan dat de lichamelijke nabijheid een limiet heeft die kleiner is dan een voetbalveld. Jos geeft aan dat als hij om zich heen kijkt en "je ziet iedereen met diezelfde blik voor zich uit kijken" hij een gevoel van solidariteit met zijn medesupporters heeft. In deze uitspraak zie je mooi terug hoe de nabijheid van anderen ervoor zorgt dat een gedeelde focus en gedeelde stemming (diezelfde blik) waargenomen kan worden en dat dit leidt tot in dit geval solidariteit.

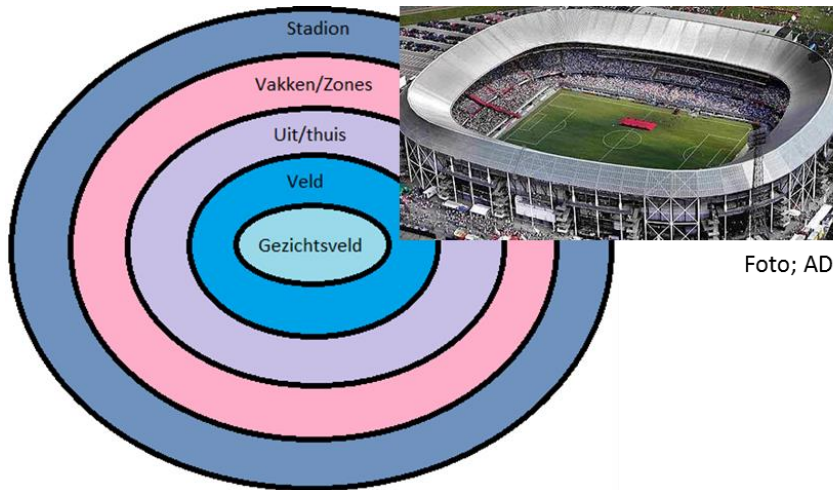
Toch stopt de invloed die lichamen op elkaar uitoefenen niet buiten deze nabijheid. Heller geeft aan dat hij een vol stadion dat volledig stil is indrukwekkend kan vinden. Wanneer het stadion half leeg is, is dit voor hem echter niet mogelijk. De massa, ook al is deze relatief anoniem, draagt hier dus wel degelijk bij aan de beleving. Wellicht neemt de ervaring van *bodily co-presence* af wanneer er veel lege stoeltjes te zien zijn. Interessant is het om hier op te merken dat de invloed van het idee van een massa mensen relatief is aan de omgeving waarin ze zich bevinden. Hoewel het ritueel misschien alsnog door 30000 supporters wordt uitgevoerd, ligt de nadruk blijkbaar op de lege stoeltjes.

Wanneer het stadion dus kleiner was geweest was dit niet aan de hand geweest. In het tekstblok hiernaast staat een voorbeeld hoe dit principe in beleid wordt doorgevoerd.

Vitesse speelt zijn wedstrijden in het Gelredome. Een stadion dat plaats biedt aan 25500 mensen. Dit aantal toeschouwers is echter vrijwel nooit aanwezig. De bezettingsgraad ligt zo rond de 60%. Vitesse is daarom dit seizoen begonnen grote zwarte doeken over delen van de tribunes te leggen, om zo de supporters dichter bij elkaar te zetten en optisch gezien een minder leeg stadion te hebben. Komend seizoen zullen er 4000 zitplaatsen geschrapt worden. Vitesse wil op die manier naar "een kleiner en intiemer Gelredome met een intense voetbalbeleving." Vitesse maakt dus beleid op het dichter bij elkaar brengen van lichamen (zowel fysiek als optisch), met als doel de beleving intenser te maken. Ook hier komt het belang van lichamelijke nabijheid naar voren. (vi.nl)

5.2.2 Barrier to outsiders

De barrière ten opzichte van outsiders van het ritueel is volgens Collins noodzakelijk en moet dus vastgesteld worden. Tegelijkertijd is het ook interessant om te zien of deze barrières door een minuut stilte verplaatst worden. Wie zijn op welk moment de insiders en wie de outsiders? Vanuit de basis zijn er over het algemeen al duidelijke grenzen aanwezig in het voetbalstadion (figuur 5). Deze grenzen kunnen dus bijdragen aan het ritueel, maar ook beslecht worden door een minuut stilte of beperkingen opleggen aan het bereik van het ritueel.

Figuur 5

De grenzen in een voetbalstadion. Foto: De Kuip in Rotterdam

Ten eerste vormen de muren van het **stadion** een fysieke grens. Het zijn muren die mensen in het stadion scheidt van de rest van de wereld buiten het stadion en zo in de meest letterlijke zin in- en outsiders creëert. Wanneer iemand zich in het stadion begeeft ontkomt hij er niet aan zich te verhouden tot de minuut stilte. Wanneer er een geslaagde uitvoering van een minuut stilte is en het hele stadion stil is, zijn deze muren dus de buitenste grens die de insiders van de outsiders scheidt. Binnen dit stadion zijn de tribunes opgedeeld in vakken. Sommige **vakken** of gebieden in het stadion hebben een eigen identiteit en verschillen bijvoorbeeld wat betreft fanatisme van de rest van het stadion. Zo heeft Ajax bijvoorbeeld vak 410 en de F-side, welke komend seizoen overgaan in één fanatieke zone op de zuidelijke korte zijde.

"ik denk wel dat, zeg maar, minder bekende clubiconen meer onder alleen fanatieke supporters leeft en minder op bijvoorbeeld de lange zijden, dus daar voel ik dan niet echt een connectie mee op dat moment" **Bas**

Bas geeft hier aan dat er minuten stilte zijn waarbij hij het idee heeft dat het alleen onder de fanatieke supporters leeft. De barrière naar outsiders lijkt hier dus op de grens naar de lange zijde te liggen. Dit betekent voor hem ook dat hij de solidariteit die hij voor zijn medesupporters voelt tijdens en na een minuut stilte, niet voelt voor de supporters op de lange zijde.

Dan is er de misschien wel meest belangwekkende grens, namelijk die tussen **uit- en thuissupporters**. Ook deze is fysiek gemaakt, door een uitvak te maken, welke over het algemeen afgeschermd is met wanden van plexiglas. In sommige gevallen wordt er een gebied om het uitvak leeg gelaten waardoor een bufferzone ontstaat. Los van deze fysieke grenzen bestaat er een uitgebreid arsenaal aan symboliek om de verschillen tussen de twee kampen te benadrukken. Bijvoorbeeld tenues, logo's, clubkleuren, clublieders en verering van huidige of voormalige clubiconen. De essentie van een voetbalwedstrijd is immers de strijd tussen twee teams. Het is daarom interessant om te kijken wat er gebeurt bij een minuut stilte. Bij een minuut stilte moet het hele stadion stil zijn, waardoor uit- en thuissupporters deelnemen aan hetzelfde ritueel. Wie zijn in dat geval de in- en outsiders? Blijft de sterke barrière tussen de verschillende supportergroepen bestaan of wordt deze beslecht door het gezamenlijk ervaren van het ritueel? Jip zegt over een minuut stilte ter nagedachtenis aan een clubicoon van Ajax:

"Als bijvoorbeeld een Ajacied overlijdt, dan neem ik als vanzelfsprekend aan dat je dat doet, maar als bijvoorbeeld de uitsupporters die erbij zijn het ook doen, dan voel ik daar wel een zekere mate van respect voor. [...] Met zo'n minuut stilte vind ik het wel goed dat je dan beseft dat er meer is dan rivaliteit en voetbal." **Jip**

Ook Rein geeft aan dat met een minuut stilte supporterschap overstegen kan worden.

"Jazeker, dat is er gewoon op dat moment niet. Maar wat ik zeg, zodra het fluitje gaat dan ben je gewoon weer water en vuur." **Rein**

Dit is volgens hem dus wel van tijdelijke aard. Hij zegt het mooi te vinden als 50000 man samen stil zijn en even hetzelfde besef hebben. Hij voelt zich dan één met het stadion. Dit duurt echter slechts zo lang als de stilte. De meeste rituelen in het voetbalstadion zijn er op gericht *in* en *outsiders* te creëren op basis van de club die aangehangen wordt. De minuut stilte als verschuiving van deze grens lijkt dus maar moeilijk opgewassen tegen dit rituele geweld. Toch geeft de ervaring van Rein alsmede de uitspraak van Jip aan dat relativering en nuancering op dit vlak zeker mogelijk is. Ten minste voor een minuut.

Op de vraag of Gert-Jan het idee heeft dat de barrière tussen uit en thuissupporters kan vervagen antwoordt hij:

"Heel soms, maar [...] door de manier waarop overheden omgaan met uitpubliek is dat zo'n kleine druppel op een gloeiende plaat dat dat zo goed als geen effect heeft volgens mij."
Gert-Jan

Hij geeft hier aan dat hoewel er een potentie bestaat om door een minuut stilte supportersgroepen bij elkaar te brengen, overheden ze dusdanig gescheiden houden dat dit nauwelijks plaats vindt. Dit sluit aan bij de uitspraak van Bas, die in de analyse van *bodily co-presence* hierboven aangehaald is. Ook hij geeft aan dat de fysieke afstand tot de uitsupporters het creëren van solidariteit tussen supportersgroepen in de weg staat.

Het **veld** mag niet betreden worden door supporters, wat vaak met een hek en in sommige gevallen met een gracht wordt aangegeven en belemmerd. De interactie tussen de supporters en de spelers op het veld kan tijdens een wedstrijd gezien worden als een vorm van *entrainment*, waarbij de spelers de dominante factor zijn, die het ritme aangeven waarop het publiek juicht. Wanneer een minuut stilte wordt gehouden wordt deze verhouding egalier en nemen spelers en supporters deel aan hetzelfde ritueel en zijn ook de handelingen synchroon. Hierdoor kunnen bijvoorbeeld ook de spelers van de tegenstander *insiders* worden. Hoe deze verhoudingen veranderen is in dit onderzoek niet meegenomen en zal daarom niet verder behandeld worden, maar voor de volledigheid moet het wel benoemd worden.

De genoemde barrières zijn in de basis aanwezig en kunnen door middel van een minuut stilte wellicht doorbroken worden, om zo de barrière op een bovenliggend niveau te leggen. We lopen hier echter ook tegen hetzelfde probleem aan als hierboven aangegeven onder het kopje van *bodily co-presence*. Grenzen kunnen verschoven worden, maar moeten wel op een bepaalde manier waarneembaar zijn. Wanneer mensen te ver weg zitten om goed waargenomen te worden kan dit onduidelijkheid geven en de barrière doen vervagen. Het bereik van het **gezichtsveld** kan dus ook gezien worden als een begrenzer van de maximale grootte van een groep insiders.

Doordat voetbalwedstrijden bekeken worden via televisie of internet, bereikt het ritueel ook menig huiskamer en café. Wanneer de wedstrijd met meerdere mensen bekeken wordt en er ook geparticipeerd wordt in het ritueel, kan het uitgebreid worden naar de betreffende ruimte. Hoewel men niet aanwezig is in het stadion kunnen toch alle vier de ingrediënten afgevinkt worden, met als verschil dat de focus sterk gericht is op de televisie. Het is echter de vraag of het in dat geval gaat om hetzelfde ritueel, of een synchroon ritueel naar aanleiding van de uitzending van het eerste ritueel. Wanneer iemand de wedstrijd alleen bekijkt, is er geen sprake van *bodily co-presence*. In de theorie

van Collins (2004) is dit ook geen harde voorwaarde. Omdat hard empirisch bewijs hiervoor ontbreekt geeft hij slechts aan dat lichamelijke nabijheid van een bijeengekomen groep mensen een sterke voorkeur geniet voor een succesvol ritueel. Mensen hebben volgens hem immers in de nabijheid van anderen een (instinctief aangelegd) bewustzijn van de anderen om hen heen en bij verheffende momenten een sterke neiging andere lichamen op te zoeken door bijvoorbeeld omhelzing. Dit sterke bewustzijn van de ander zal een positief hebben op *entrainment* processen, omdat de sociale tentakels in dat geval op scherp staan. Goed camerawerk kan echter zorgen voor vergelijkbare uitkomsten. De traan van Maxima zal in menig huiskamer gevloeid hebben. Kippenvel achter een beeldscherm zal veel mensen niet vreemd zijn. De beperking die het bereik van het gezichtsveld oplevert, speelt nauwelijks een rol voor een camera. De afwezigheid van het sociale bewustzijn door lichamelijke nabijheid kan wellicht op die manier gecompenseerd worden en via een andere weg net zo goed leiden tot *emotional entrainment*.

5.2.3 Shared mood

Vrijwel alle respondenten geven aan dat het wat intensiteit van beleving betreft uitmaakt wat het onderwerp van de minuut stilte is. Alle Ajacieden gaven aan de minuut stilte na het overlijden van Johan Cruijff wat dat betreft de meest intense ervaring te vinden. In het algemeen lijkt de betrokkenheid bij het overlijden van een clubicoon wat sterker dan bij een algemeen maatschappelijk onderwerp. Enkel Ellen zegt meer geraakt te worden bij een maatschappelijk onderwerp. Niels, Bas en Rein hebben dit bij het herdenken van een clubicoon. De rest maakt geen duidelijk onderscheid. Waar het gaat om een *shared mood*, zijn er eigenlijk twee dingen van toepassing, te weten iemands eigen stemming en het idee dat hij heeft van de stemming van anderen. Omdat zwijgen essentieel is bij een minuut stilte moet er dus een inschatting gemaakt worden van de stemming van anderen. Op een vraag of hij meer solidariteit met zijn medesupporters voelde tijdens of na een minuut stilte antwoordde Jos:

"Als je om je heen kijkt en je ziet iedereen met diezelfde blik voor zich uitkijken dan voel je wel een bepaalde solidariteit" **Jos**

Hij lijkt hier een dergelijke inschatting te maken van de stemming van de andere supporters. Hij ziet mensen met "diezelfde blik" wat een indicatie kan zijn van een zelfde stemming. Bas gaf aan dat na de verstoring van de minuut stilte voor Sjakie Wolfs de sfeer "grimmig" werd. Jeroen had het zelfs over een stadion "kolkend van woede". De verstoorde minuut stilte zorgt hier voor een nieuwe, intense en gedeelde emotie. De invloed van verstoring op de *shared mood* wordt verder behandeld in de paragraaf over verstoring.

5.2.4 Mutual focus

Het hierboven door Jos genoemde inschatten van stemming en focus geeft een problematisch gedeelte uit de theorie van Collins weer. Hij ziet dit immers wanneer hij om zich heen kijkt. Wanneer hij zelf dus zijn focus enigszins loslaat is hij in staat de focus en stemming van anderen te zien. In plaats van dat de voorwaarde *mutual focus* is, lijkt het dus eerder voorwaarde om de eigen focus te onderbreken om andermans focus waar te kunnen nemen. Voor Jos loont het dus om rond te kijken, maar tegelijkertijd moet het algemene beeld er één zijn van een geconcentreerde en terneergeslagen blik richting voetbalveld.

In de theorie van Collins speelt een feedback mechanisme tussen *mutual focus* en *shared mood* via *entrainment* een cruciale rol. Toch kwam er in de interviews nog een voorbeeld naar voren, waarbij het afwijken van de *mutual focus* uiteindelijk bijdraagt aan een hogere *collective effervescence*. De spanning of de minuut stilte wel goed gaat, die Bas en Jos benoemden, duidt op een bepaalde onzekerheid. De fragiliteit van de minuut stilte, omdat het zo gevoelig voor sabotage is, kan misschien leiden tot een hogere *collective effervescence*. Jos geeft bijvoorbeeld aan "collectieve trots" te ervaren bij een geslaagde minuut stilte. Juist omdat hij de kans op verstoring behoorlijk werkelijk acht, is een geslaagde minuut stilte misschien wel extra bijzonder. Daar tegenover staat dat dit bewustzijn ook kan afleiden, zoals hij ook aangeeft. Het gaat in beide gevallen om het aannemen van een relatief reflexieve, observerende houding, in plaats van een participerende houding. Dit zou normaal

gesproken ten koste moeten gaan van de *entrainment* en daarmee de *mutual focus* en *shared mood*. Toch geeft Jos aan zich verbonden te voelen met zijn medesupporters wanneer hij dit doet en geeft de collectieve trots die hij ervaart aan dat het ritueel daarmee voor hem geenszins mislukt is. In sommige gevallen lijkt het er dus op dat de afwijking van de *mutual focus* misschien wel eerder bijdraagt aan *collective effervescence*, dan er afbreuk aan doet.

Toch is dit een kanttekening bij een proces dat wel degelijk door alle respondenten beschreven wordt. Allen zijn stil en allen geven aan ten minste een poging te doen om met hun gedachten bij het onderwerp van de minuut stilte te zijn. In welke mate dit lukt, is afhankelijk van de binding die ze met het onderwerp van de minuut stilte hebben en in hoeverre ze de concentratie vast kunnen houden. Met name Heller en Jeroen gaven aan het moeilijk te vinden hun gedachten bij het onderwerp te houden. Dit lijkt aan te sluiten bij hun enigszins reflexieve en terughoudende positie ten opzichte van de minuut stilte. Zo gaf Heller aan slechts stil te zijn omdat de rest het ook is en omdat het "hoort". Hij geeft aan het vaak een "verplicht nummer" en "gek toneelstukje" te vinden. Jeroen geeft aan dat er maar zo'n vier of vijf mensen (clubiconen) zijn waarvan het overlijden hem echt raakt. Voor de rest maakt het hem niet zo veel uit. Daarnaast geeft hij aan niet zo veel verbondenheid met de andere supporters te voelen, omdat hij het idee heeft dat het behoorlijk andere types zijn. Bij deze uitspraken van Jeroen en Heller valt op dat de uitkomsten van rituelen en de benodigde ingrediënten duidelijk in elkaars verlengde liggen. De betrokkenheid die hij niet voelt kan juist de uitkomst zijn van een geslaagd ritueel, in de vorm van solidariteit en het waarderen van groepssymbolen. Wanneer hier sprake van is vormt dit een goede basis voor nieuwe rituelen. Op die manier kan een rituele keten ontstaan. Dat het ontbreken van de betrokkenheid leidt tot minder *entrainment* en daarmee minder *collective effervescence* zorgt ervoor dat dit feedbackmechanisme niet van de grond komt. De termen "verplicht nummer" en "gek toneelstukje" tonen dan ook een sterke overeenkomst met beschrijvingen van Collins van mislukte rituelen.

Sommige respondenten geven aan, dat wanneer ze te weinig binding hebben met het desbetreffende onderwerp, ze er een eigen invulling aan geven. Rein geeft aan dat hij probeert een voorstelling te maken van wat het voor andere supporters betekent. Gert-Jan en Janneke denken bijvoorbeeld aan een verlies in hun eigen omgeving. Bij het jaarlijkse herdenken van de Feyenoord supporters die in dat jaar zijn overleden (wat bij Feyenoord sinds het seizoen 2004/2005 aan het begin van het seizoen gebeurt door middel van een minuut stilte) denkt Ellen aan haar broer die enige tijd geleden is overleden. Deze verschillende eigen invullingen geven aan dat mensen op verschillende manieren trachten om door hun focus iets te verplaatsen aansluiting te vinden bij de *shared mood*. Omdat het desbetreffende onderwerp te weinig emotie oproept verplaatsen ze de focus naar een onderwerp waar meer de emotie aan verbonden is die lijkt te horen bij het ritueel dat gebezigd wordt.

5.2.5 Entrainment

Collins beschrijft Rhythmic *entrainment* als mechanisme dat resoneert tussen de *mutual focus* en *shared mood* en een hoge mate van *collective effervescence* teweegbrengt. Doordat mensen zich op een gedeeld onderwerp focussen en een gedeeld ritme creëren, kunnen ze elkaar emotioneel "meesleuren". Dit gedeelde ritme kan bijvoorbeeld het gezamenlijk zingen van een lied zijn, maar treedt ook al op bij een gemiddelde conversatie. Collins stelt dat als je een gesprek opneemt en versneld afspeelt het op zal vallen dat er een ritme op te merken is. Dit is het sterkst waar te nemen bij lachsalvo's. Geluid speelt een belangrijke rol bij *entrainment* volgens Collins. Zo is volgens hem samen joelen de basis van een geslaagd nieuwjaarsfeestje en is het gejuich van het publiek bij een sportevenement cruciaal bij de beleving van een wedstrijd. Wat dat betreft is de minuut stilte natuurlijk een vreemde eend in de bijt. Het gaat hier idealiter immers om het ontbreken van geluid. Dit betekent echter niet dat dit geen auduele beleving is.

"Ja, oorverdovend bijna, als het dan zo stil is. Ik heb er wel eens kippenvel van gekregen"
Janneke

Zoals Janneke hier aangeeft is de minuut stilte voor haar niet enkel de afwezigheid van geluid. Geen leegte, maar een intense ervaring van intentionele stilte, die in contrast staat tot het rumoer van een

stadion. Dit is in haar beleving een dusdanig intense auduele ervaring die ze aangeeft het juist als “oorverdovend” te ervaren.

5.2.6 Collective effervescence

Wanneer de hiervoor genoemde ingrediënten voor ritualiteit aanwezig zijn en dit een geslaagd ritueel als product heeft, zal dit leiden *tot collective effervescence*. Deze vorm van vervoering, het opgaan in collectieve emotie, is geen intentioneel of tastbaar gegeven. Het is iets dat mensen overkomt. Een beleving. Het bestaan ervan moet dus gezocht worden in de beschrijving die mensen geven van de ervaring van een minuut stilte. Erg opvallend in die zin is de hoge mate van het gebruik van het woord “indrukwekkend” in samenhang met de minuut stilte. Vijf van de tien respondenten hebben dit woord gebruikt bij het omschrijven van de beleving van de minuut stilte. In het algemeen valt op dat in nieuwsartikelen en internetfora een geslaagde minuut stilte uitermate vaak indrukwekkend wordt genoemd. Aangezien dit een term is die gekoppeld wordt aan de beleving lijkt het erop dat dit de meest gebruikte term is om de ervaring van collective effervescence te omschrijven.

“Een minuut stilte is toch altijd indrukwekkend. Het feit dat je in een stadion dat zoveel geluid kan produceren je enkel het suizen van de ventilatoren hoort blijft bijzonder om mee te maken.” **Niels**

Zoals Niels het beschrijft komt het bij nog vier respondenten terug. Het feit dat een geheel stadion volledig stil is wordt als indrukwekkend ervaren. De vele individuele actoren creëren met hun eigen stilte een grote stilte, die meer impact maakt dan alle stiltes op zich. Het individu wordt dus geïmponeerd door het collectief waar het zelf deel van uitmaakt en ervaart daarom collective effervescence. Naast indrukwekkend wordt ook het woord “mooi” in deze betekenis gebruikt. Het kippenvel waar Janneke het over had in het citaat op deze pagina, zou ook gezien kunnen worden als lichamelijke uiting van een gevoel van vervoering en kan daarom ook gezien worden als een indicatie van collective effervescence. Ook bij verstoring (zie H5.3) kan *collective effervescence* ontstaan.

5.2.7 Rituele producten

De ingrediënten van ritualiteit zijn door middel van de interviews redelijk blootgelegd en lijken in meer en mindere mate aanwezig. De uitkomsten zijn een stuk moeilijker te duiden. Gevoelens van solidariteit, emotionele energie, het creëren van groepssymbolen en moraliteit zijn continu voortdurende processen, waarbij het moeilijk is aan te duiden welke rituelen in de keten van interactierituelen hier de bron van zijn. Een voetbalwedstrijd staat bol van de rituelen, waar de minuut stilte een minuut deel van uitmaakt. Toch zijn er enkele zaken die naar voren kwamen door directe vragen in de interviews en door woordkeuzes die opvielen.

Wanneer gevraagd werd of men het gevoel had meer solidariteit met zijn/haar medesupporters te voelen tijdens of na een minuut stilte wordt dit bevestigd door vier respondenten, maar door vier anderen verworpen. De twee overige konden er geen uitspraak over doen.

“Dat is mooi. Je hebt wel het gevoel dat wie of wat je ook bent, er zijn zoveel mensen in het stadion, of je nou voor Ajax of Feyenoord bent bij wijze van spreken, dan denk je even allemaal aan hetzelfde en heb je even hetzelfde gevoel. Dan ben je wel even met zijn allen mens. Dat is wel even iets bijzonders.” **Rein**

Rein verwoordt hier in een paar zinnen de voltrekking van wat Collins een uiterst succesvol ritueel zou vinden. Met de opmerking over het grote aantal mensen in het stadion verwijst hij naar de *bodily co-presence* en door het verschil tussen Ajax en Feyenoord te verwerpen legt hij de barrière van het ritueel bij de muren van het stadion. Wanneer ze allemaal hetzelfde denken en voelen is er sprake van *mutual focus* en *shared mood*. Met de woorden mooi en bijzonder lijkt hij *collective effervescence* te impliceren wat leidt tot een sterk gevoel van solidariteit, want je bent even met zijn allen mens. De andere drie uitkomsten van ritualiteit, te weten moraliteit, emotionele energie en groepssymbolen zijn wat moeilijker te duiden.

Het is duidelijk dat alle respondenten er geen moment aan denken om niet stil te zijn. Redelijk vanzelfsprekend, maar toch een vorm van moraliteit die voortkomt uit de minuut stilte is dat je je conformeert aan het ritueel. Wanneer je dit niet doet wordt dit afgekeurd en is er een reële kans dat je terecht wordt gewezen. Tijdens een minuut stilte tussen Feyenoord en Twente in 2015 voor de slachtoffers van de aanslagen in Parijs, werd een Twente fan die er doorheen schreeuwde op hardhandige fysieke wijze terechtgewezen. Een righteous anger. Janneke vertelt ook dat ze mensen terecht wijst die niet stil zijn, als ze in haar buurt zitten:

"Zijn mensen nog in een gesprek bezig en hebben ze het niet door, dan is dat op een normalere manier dan als ik denk van hee, dit is niet netjes, dan wil ik het op een minder leuke manier doen." **Janneke**

Bas noemt iemand die een minuut stilte verstoort een "lamlul" Rein een "mafkees" en Ellen stelt dat het mensen met "een kleine piemel" zijn. Alle tien de respondenten hebben zo op hun eigen manier aangegeven verstoring sterk af te keuren. Naast dat het een kwestie is van conformeren aan het ritueel, lijkt dit een bredere implicatie te hebben. Een woord dat herhaaldelijk terugkomt, is het woord respect. Je bent stil uit respect en er doorheen praten is een gebrek aan respect. Zeven van de tien respondenten hebben het woord respect in de mond genomen, waar het ging over de minuut stilte. De link tussen respect en moraliteit is zeker aanwezig. Respect kan in deze context gezien worden als het conformeren naar de normen, jezelf ondergeschikt maken. Uit respect een minuut stil zijn, betekent het in acht nemen van de norm, rekening houden met andermans beleving en het eren van het onderwerp van de minuut stilte. In het algemeen betekent dit het eren van de doden. Bij een clubicoon betekent dit ook het eren van clubcultuur. Wanneer je dit niet doet toon je je ongeciviliseerd. Dit blijkt ook uit de woorden van Jip wanneer hij het heeft over een minuut stilte voor een Sparta icoon dat door Ajaxsupporters werd verstoord:

"Ik schaam me dan ook voor mijn eigen supporters" **Jip**

Deze schaamte, volgens Elias (2001) de motor achter civilisatie, is de ervaring van het niet voldoen aan een sociale norm en daarmee een vrees voor verstoting. Omdat Jip zich vereenzelvigt met andere Ajaxsupporters trekt hij zich hun gedrag ook aan. Niels geeft ook aan dat wanneer een minuut stilte door eigen supporters wordt verstoord, dit hem veel doet (meer dan een geslaagde minuut stilte). Het schaadt volgens hem immers de club. Daar tegenover staat een gevoel van trots wanneer het bijvoorbeeld stil blijft in het eigen uitvak wanneer een clubicoon van de tegenstander wordt herdacht.

"Juist als het tussen uitsupporters ook stil is, dan vind ik dat juist mooi. En ik denk dat zij dat zelf ook zo voelen. Als ik in een uitvak zou staan en er is ergens een minuut stilte en het uitvak doet dat ook, dan ben ik daar zeg maar trots op. Dan heb ik zoiets van ja, dat is toch wel nice weet je. Je kan wel elkaar verrotschelden, maar als dan tijdens de minuut stilte iedereen even zijn bek houdt, dan vind ik dat wel mooi." **Jos**

Respect wordt dus als een deugd gezien. Mislukking leidt tot schaamte, succes tot trots. Juist wanneer de verleiding het grootst is om te verstoren, zoals het herdenken van een clubicoon van de tegenstander in een uitwedstrijd, geeft het veel voldoening als iedereen de beheersing heeft het niet te doen. Er lijkt een bepaalde waardigheid uit gehaald te worden. Toch zien we ook hier vooral een waardering voor de eigen supporters in plaats van het overstijgen van supporterschap. Dit kan er ook mee te maken hebben dat de uitsupporters gescheiden van de thuis supporters zitten. Zoals eerder al aangegeven door Bas, leidt het feit dat de supportersgroepen van elkaar gescheiden zijn en op grote afstand van elkaar zitten tot een matige ervaring van de *bodily co-presence*. Hierdoor lijken de supportersgroepen

Vanaf 2008 is er binnen het *Social Responsibility* programma van de UEFA een campagne met als uitgangspunt het verkondigen van respect voor verschillen in gender, etniciteit, religie en bekwaamheden. (uefa.org)

afzonderlijk van elkaar de minuut stilte te beleven. Wel geeft het waarderen van respect als deugd aan dat er binnen deze supportersgroepen een moraliteit nagestreefd wordt die op zichzelf een overkoepelende functie kan vervullen. Het valt niet uit te sluiten dat de grote rol van respect in het discours dat gehanteerd wordt door de respondenten beïnvloed kan zijn door de campagne van de UEFA rondom respect.

Verstoring door eigen supporters leidt dus tot een gevoel van schaamte, waarmee het ritueel als mislukt beschouwd kan worden. Wanneer de minuut stilte voor een eigen clubicoon verstoord wordt door supporters van de tegenstander, lijkt er een andere reactie te zijn. Dit wordt behandeld in de volgende paragraaf.

Wanneer respondenten aangeven het gevoel te hebben een statement te maken, zou dit een indicatie kunnen zijn van een poging tot het creëren van gedeelde moraliteit. Deze vraag levert echter verdeelde reacties op. De helft heeft het idee (soms) een statement te maken met een minuut stilte. De andere helft herkent zich hier niet in. De reden hiervoor die bijvoorbeeld door Bas en Jeroen wordt gegeven is dat ze zichzelf echt als individu zien en zich niet herkennen in de rest van het publiek. Niels geeft aan dat er met een minuut een statement gemaakt kan worden, maar dat hij het idee heeft dat mensen een ramp liever op een andere plek herdenken dan het voetbalstadion. Dat is de plek om clubiconen herdenken en het verlies te verwerken.

Emotionele energie kan herkend worden als een gevoel van vertrouwen, enthousiasme en initiatief. Heller geeft aan dat na een minuut stilte iedereen even hard juicht en daarna weer over gaat tot de orde van de dag. Hoewel emotionele energie niet zo'n kortstondig fenomeen is, kan het wel gezien worden als uiting van initiatief en een vorm van enthousiasme. Wanneer Gert-Jan gevraagd wordt hoe hij zich voelt na een minuut stilte zegt hij:

"Het is meer dat je dat meeneemt in een soort fanatisme de wedstrijd in. Gooi dan emotie in die wedstrijd. Dat doe ik als supporter ook en doe dat dan als speler ook. En door als supporter dat emotioneel te doen, probeer je dat op spelers over te brengen." **Gert-Jan**

Voor Gert-Jan zorgt een minuut stilte er dus voor dat hij met extra intensiteit support. Dit is een toename van enthousiasme en initiatief en kan dus voortgekomen zijn uit een toename van emotionele energie door de minuut stilte.

Misschien is de creatie van groepssymbolen nog wel het lastigst terug te voeren tot de minuut stilte in de overdaad van symboliek in het voetbalstadion. Een minuut stilte voor een clubicoon wordt vaak gevolgd door het scanderen van zijn naam. Het clubicoon zelf is hier het symbool van de groep. Het clubicoon moet iconisch genoeg zijn om een minuut stilte te krijgen van de club, maar je zou je ook af kunnen vragen in hoeverre hij juist door de minuut stilte tot icoon gemaakt wordt. Het is geen gekke gedachte dat het wijden van een ritueel aan een persoon bijdraagt aan de persoon als icoon en groepssymbool.

5.3 Verstoring

Verstoring en de angst voor verstoring is aan de orde gekomen in alle interviews. Wanneer een minuut verstoord bevonden wordt blijkt redelijk interpreteerbaar. Vijf van de respondenten gaven aan dat een minuut stilte al door één persoon verpest kan worden. De andere vijf geven echter aan dat een enkeling de ervaring voor hen niet kan verpesten. Bij zes wedstrijden werd er melding gemaakt van verstoring. Deze zijn in tabel 2 aangegeven.

Tabel 2 Overzicht verstoringen minuutstilte

Datum	Wedstrijd	Onderwerp	Opmerkingen
05-03-2006	Ajax-Sparta	Overlijden Dries Visser (oud-speler Sparta)	Door drie Ajaxsupporters, volgens respondent Jip. Het ging hier om het herdenken van een Sparta-icoon in het stadion van Ajax
16-11-2008	Ajax-PSV	Overlijden Sjakie Wolfs (Oud-materiaalman Ajax)	Door PSV supporters
03-05-2009	Utrecht-Feyenoord	Aanslag Apeldoorn	Interactie tussen Feyenoord- en Utrechtsupporters. Om die reden voortijdig afgefloten
13-04-2013	PSV-Feyenoord	Overlijden Harrie van Kemenade (oud-uitbater trainingscomplex PSV)	Door Feyenoordsupporters
22-11-2015	Feyenoord-Twente	Aanslagen Parijs	Verstoring door een enkele fan in het uitvak. Op fysieke wijze terechtgewezen door medesupporters.
02-04-2016	Feyenoord-Excelsior	Overlijden Johan Crujff (Oud-speler en trainer Ajax en oud-speler Feyenoord)	Door Feyenoordsupporters. Dit was na de oefenwedstrijd Feyenoord-Sparta de tweede keer dat er door Feyenoord in de kuip een minuut stilte voor Crujff werd gehouden.

Bij de eerste en laatste twee minuten stilte ging het om lichte verstoringen door een enkeling of enkele personen. Bij de drie tussenliggende minuten stilte was sprake van substantiële verstoring. Dit heeft te maken met de heftigheid van de verstoring (aantal mensen en volume), maar ook met de ontvangst/perceptie en vooral reactie in het stadion. De verstoring bij Feyenoord-Excelsior was wat volume en aantal van eenzelfde categorie als in het begin bij de drie substantiëlere verstoringen. Het grote verschil was echter dat er bij de andere drie wedstrijden door de supporters van de andere ploeg heftig gereageerd werd door terug te roepen. Deze reacties versterkten elkaar en resulteerden in een ontstemd stadion en verontwaardigde reacties in de media. Zowel bij de verstoring bij Ajax-PSV als Utrecht-Feyenoord wijzen beide supportersgroepen naar elkaar als aanstichter van de verstoring. Dat deze reactie niet volgde op de verstoringen voor Dries Visser, en het overlijden van Johan Crujff lijkt te maken te hebben met de intensiteit waarmee het ritueel in het stadion beleefd werd. De herdenking van Dries Visser werd in de Amsterdam Arena gehouden. Dries Visser was echter een oud-Spartaan, die buiten die club weinig bekendheid had verworven. Voor Johan Crujff was een week daarvoor ook al een minuut stilte in de Kuip gehouden, voor de oefenwedstrijd van Feyenoord tegen Sparta. Deze werd niet verstoord.

Verscheidene respondenten geven aan erg getroffen te worden door een verstoorde minuut stilte. Sterker nog dan een succesvol verlopen minuut stilte. Dit zijn gevoelens van woede en afschuw. In eerste instantie lijkt hier dus sprake van een mislukt ritueel. Wanneer we er nog eens beter naar kijken, zien we echter ook een ander beeld. De reacties op verstoring die mensen omschrijven hebben immers sterke overeenkomsten met de eigenschappen die Collins aan succesvol verlopen rituelen toekent. De verontwaardiging leidt tot een woede welke gekanaliseerd wordt in het extra willen winnen, een hogere intensiteit van aanmoedigingen tijdens de wedstrijd. Hier lijkt dus eerder een toename, dan een afname van emotionele energie. Volgens Jeroen leidde de verstoring van de minuut voor Sjakie Wolfs tot een stadion kolkend van woede. Een omschrijving die van alle uitspraken in de interviews de sterkste indicatie van *entrainment* en daaruit voortkomende *collective effervescence*

geeft. Daarnaast lijkt het een righteous anger for violations van de moraliteit die in de minuut stilte gepresenteerd werd en tijdens het fluitconcert bevestigd wordt. Jeroen voelde door deze gebeurtenissen solidariteit met zijn medesupporters, terwijl hij dit anders niet zo sterk heeft. Het extra heftig aanmoedigen van het team, het scanderen van namen of het aanheffen van het clublied zoals Gert-Jan vertelt, kan gezien worden als een toename van de waarde van groepssymbolen. In plaats van een mislukte minuut lijkt er dus eerder sprake van een heel succesvol ritueel. Een misschien wel betere verklaring kan zijn, dat de verstoring van de minuut stilte leidt tot de voorwaarden voor een succesvol ritueel dat er op volgt. Waar in eerste instantie de barrière gevormd wordt door de muren van het stadion verschuift deze naar de rand van het uitvak of eventueel een ander vak dat verantwoordelijk is voor de verstoring. Wanneer de rest van het stadion zijn afkeuring duidelijk maakt door bijvoorbeeld een fluitconcert, worden de insiders opnieuw gedefinieerd en gevormd. Er ontstaat een sterk wij/zij gevoel. Wellicht leidt het fluitconcert na de mislukte minuut tot een sterk proces van *entrainment* en daarmee een grote gedeelde woede, die zo'n sterke *shared mood* oplevert, dat het mislukte formele ritueel (de minuut stilte) wordt opgevolgd door een sterk spontaan ritueel (het fluitconcert) met naast een sterke gedeelde stemming een sterke focus op de verstoorde (vaak het uitvak) door hun woede op hen te richten door middel van een fluitconcert, leuzen en verwensingen en met tot gevolg veel emotionele energie, veel solidariteit, sterke groepssymbolen (scanderen) en een righteous anger. De afwijzing van het eerste ritueel (minuut stilte) leidt dus tot een nog krachtiger tweede ritueel (fluitconcert). Een analyse van de drie verstoorde minuten stilte die de meeste ophef veroorzaakten levert de informatie op dat de verstoorde minuut stilte gevolgd werd door de volgende spreekwoorden:

- Verstoorde minuut Sjakie Wolfs gevolgd door eerst "Alle boeren zijn homo's" en daarna "Sjakie Wolfs, wie kent hem niet, Sjakie Wolfs, Sjakie Wolfs is een echte Ajacied";
- Verstoorde minuut stilte van Kemenade gevolgd door "Come on PSV, Come on PSV";
- Verstoorde minuut Apeldoorn vanuit vak Feyenoord eerst "kanker Utrecht, kanker Utrecht" gevolgd door "geen woorden maar daden".

We zien hier in twee van de drie gevallen in eerste instantie een gekanaliseerde woede, gevolgd door bevestiging van clubsymboliek. Ook bij geslaagde rituelen komt versterking van clubsymboliek voor zoals na de minuut stilte voor Yvonne Lodewijks (de vrouw van de keeperstrainer van Feyenoord). Deze minuut werd gevolgd door het zingen van "You'll never walk alone". Iets wat bij Feyenoord veelvuldig plaatsvindt na een minuut stilte.

5.4 Ontwikkeling van de minuut stilte

Uit voorgaand blijkt dat de minuut stilte kwetsbaar is, maar dat dit ook juist kan leiden tot intense ervaringen. Collins (2004) geeft een uiteenzetting die wat dat betreft verhelderend is waar het gaat over de ontwikkeling van rituelen bij voetbal. Hieruit komt voort dat het grootste belang van een ritueel tijdens sportwedstrijden is dat het een intense beleving geeft. Dat het een hoge *collective effervescence* oplevert en vooral veel emotionele energie. De creatie van solidariteit en moraliteit is van veel minder belang, aangezien de gemeenschap een hele vergankelijke is. Dat er wat meer draagvlak lijkt te zijn voor een minuut stilte voor clubiconen lijkt wat dat betreft logisch. Dit is immers de cultuur die door een ieder in het stadion gedeeld wordt. Voor een creatie van een algemene moraliteit hebben de

The leisure time of modern societies—since the mid-nineteenth century when a sufficiently large group of spectators became available, free from the constraints of household and work—has become dominated by this species of deliberately invented ritual, designed to provide moments of ritual solidarity that previously would have been provided by religion, warfare, or political ceremony. Sports events do not have the same recognized status as other formal rituals, but are generally regarded as a form of play, of the non-serious part of the world. Nevertheless, they are eminently successful in providing high points of ritual experience, and for many people they are preferred to participating in religious rituals (as evident when games compete with church services on Sundays). Games are natural rituals insofar as they unconsciously or nondeliberately bring about the ingredients for a successful ritual. But they are scheduled, predictable, and contrived (using a ritual technology to generate what might be considered an artificial ritual experience), and they bring together a community that has no other coherence, and no other purpose, than the experience of the peaks of ritual emotion itself. (Collins, 2004)

supporters te weinig met elkaar te maken in de perioden tussen de 90 minuten dat een voetbalwedstrijd duurt. Misschien moeten we het overstijgen van het voetbal door het aansnijden van onderwerpen als de dood via rituelen dus niet zien als mechanisme dat overkoepelende solidariteit en gedeelde waarden creëert, maar meer als het toevoegen van extra lading aan de rituelen. De intensiteit ervan kan op die manier omhoog geschroefd worden en daarmee een intensere ervaring geven. Slechts het voeden van de honger naar *collective effervescence*.

Het feit dat het idee dat er een toename van het aantal minuten stilte te zien is gedeeld werd door meerdere respondenten, terwijl dit op basis van empirische data niet het geval blijkt te zijn, kan er op duiden dat er een bepaalde verzadiging heeft opgetreden. Zowel Janneke als Gert-Jan, die als Feyenoord supporters ook met veel minuten stilte te maken hebben gehad gaven aan af en toe wel twijfels te hebben bij het aantal minuten stilte.

Tevens kan de gevoelsmatige toename een uitkomst zijn van minuten stilte die als ritueel mislukten. Dit kan overigens goed samengaan met de verzadiging. Wanneer de minuut stilte aanvoelt als geforceerd opgelegd, kan deze ervaren worden als leeg. Janneke beschreef de twee minuten stilte voor Johan Cruijff als "gehyped". Heller nam de woorden "verplicht nummer" en "gek toneelstukje" in de mond. Dit zijn termen die passen bij het ervaren van een mislukt ritueel. Ook verstoring kan leiden tot de ervaring van een mislukt ritueel. Wanneer het een formeel ritueel zoals de minuut stilte betreft komt het dan sterk naar voren dat er een poging gedaan is, maar dat de poging mislukt is. Het feit dat respondenten bij de huidige frequentie van het aantal minuten stilte dit al aangeven doet vermoeden dat we in de komende jaren geen toename gaan zien. Daar lijkt geen voedingsbodem voor te bestaan.

De laatste jaren zie je ook het toepassen van een minuut applaus. Voorbeeld hiervan in het afgelopen seizoen was de herdenking van Johan Cruijff in de 14de minuut en een redelijk spontaan geregeld applaus bij Go Ahead Eagles vanwege het overlijden van de 69 jarige moeder van de keeper van NAC in de 69ste minuut. Zowel Gert-Jan als Janneke gaven aan hier meer in te zien. Het kan niet zo makkelijk verstoord worden en geeft voor hen meer uiting aan het gevoel van waardering dat ze willen uiten. Daarnaast kan het flexibeler ingezet worden, bijvoorbeeld in de 12^e minuut (staat bij Feyenoord voor de minuut van de 12^e man (de supporters) en in deze minuut worden veelvuldig acties opgezet) of in het geval van de keeper van NAC in de symbolische 69^e minuut, omdat zijn moeder 69 was geworden. Op die manier kan het effectiever gekoppeld worden aan andere symboliek. Ten slotte kan een minuut applaus makkelijker spontaan ontstaan. Voor Gert-Jan zijn spontane rituelen over het algemeen geloofwaardiger dan formele. Waar een minuut stilte het risico loopt een *forced ritual* (Collins, 2004) te worden, lijkt dit risico bij een minuut applaus kleiner. In een minuut applaus zit meer speling wat betreft de inzet. De risico's van de minuut applaus zijn daarmee kleiner. Dit kan echter ook betekenen dat de baten daarmee tevens minder hoog zullen liggen.

6 Conclusies

Gekeken is naar de ontwikkeling van de minuut stilte in het voetbal. De verwachting was dat er een toename te zien zou zijn, maar dit is niet het geval gebleken. Het in kaart brengen van de minuten stilte die in de afgelopen tien jaar gehouden zijn bij wedstrijden van Ajax, Feyenoord en PSV heeft een beeld gegeven van een consistent aantal over deze periode. Één seizoen, te weten seizoen 2009/2010 sprong er uit door het opvallend lage aantal van één gehouden minuut stilte. De verklaring hiervoor kan wellicht gevonden worden in het hoge aantal in het seizoen ervoor en met name de twee verstoringen die plaats vonden. Verstoringen hebben een grote impact. Ze leiden tot gevoelens van afschuw en schaamte en kunnen daarom gezien worden als een mislukt ritueel met een afname van emotionele energie tot gevolg. Het is mogelijk dat deze slechte ervaringen ertoe hebben geleid dat er in het seizoen erop minder snel besloten werd tot het organiseren van een minuut stilte. Toch is toeval hier niet uit te sluiten. Hoewel verstoring kan leiden tot een mislukt ritueel, kan het ook juist de bron zijn van erg succesvolle volgende rituelen. Wanneer bijvoorbeeld een minuut stilte voor een clubicoon verstoord wordt door de supporters van de tegenstander kan de golf van verontwaardiging en woede en het duidelijke wij/zij onderscheid leiden tot erg intense rituelen in de vorm van fluitconcerten, scheldkanonnades, het scanderen van namen en clubliedertjes. De beschrijving die door Ajaxsupporters werd gegeven van de verstoorde minuut stilte voor Sjakie Wolfs geeft een beeld van een erg geslaagd en productief ritueel. Zoals gezegd komt dit waarschijnlijk doordat het een sterke basis geeft voor een nieuwe keten van rituelen die volgt op de verstoring.

Het viel op dat Feyenoord een stuk meer minuten stilte heeft gehad. Feyenoord heeft zelf meer clubgerelateerde minuten stilte georganiseerd en tegenstanders deden dit ook een stuk vaker tegen Feyenoord dan tegen de andere twee clubs. Het lijkt er dus op dat clubcultuur en imago een rol spelen bij het besluit tot organiseren van een minuut stilte.

Wanneer de minuut stilte gespiegeld wordt aan de theorie van Randall Collins omtrent rituelen, zien we dat de ingrediënten veelal aanwezig zijn bij de minuut stilte. De lichamelijke nabijheid is in het stadion verzekerd. Deze draagt bij aan het proces van *entrainment*, doordat de blikken in mensen hun ogen de stemming en focus bevestigen. Om die reden lijkt er wel een limiet te zitten op deze functie die lichamelijke nabijheid kan vervullen. De andere kant van het stadion is te ver weg om deze blikken waar te kunnen nemen. Daar staat tegenover dat juist het idee en beeld van een grote massa mensen die het ritueel ervaren bijdraagt aan de intensiteit van de ervaring. Dit effect verdwijnt wanneer er veel lege plekken in het stadion zijn. De barrière naar outsiders is door het stadion zelf al gewaarborgd. Wanneer deze grens te ruim is kunnen binnen dit stadion nieuwe barrières opgetrokken worden. Bijvoorbeeld ten opzichte van de uitsupporters of tot aan de rand van het eigen vak. De barrière ten opzichte van supporters van de tegenstander, die bij een voetbalwedstrijd sterk aanwezig is, kan overstegen worden door een minuut stilte. Dit duurt echter niet veel langer dan de minuut duurt. De sterke scheiding tussen uit- en thuissupporters maakt het ook lastig om hiertoe te komen. De gedeelde focus en stemming interacteren sterk met elkaar en gebleken is dat mensen hier actief aan werken, door tijdens de minuut stilte naast slechts stil te zijn ook met hun gedachten bij het onderwerp van de minuut stilte zijn. Dit leidt tot een sterkere gedeelde focus en daarmee ook stemming. De stilte fungeert hier als sterke auduele factor die samen met de houding en blik van de participanten leidt tot en proces van *entrainment*. Wanneer er te weinig binding met het onderwerp van de minuut stilte ervaren wordt, geven sommige supporters een eigen invulling aan de minuut stilte door bijvoorbeeld aan een situatie uit het eigen persoonlijk leven te denken. Op deze manier wordt getracht alsnog aansluiting te vinden met de stemming van het stadion en de stemming die hoort bij het ritueel. Opvallend vaak werd het woord "indrukwekkend" gebruikt, om een minuut stilte te omschrijven. Het gevoel van overweldiging dat hiermee uitgedrukt wordt lijkt een overeenkomst te hebben met wat Collins beschrijft als *collective effervescence*.

Hoewel het erg moeilijk is om de grote mechanismen die Collins als uitkomst van rituelen ziet te koppelen aan dit ene ritueel, omdat er immers sprake is van een lange keten aan rituelen, lijken

sommige supporters wel degelijk een sterker gevoel van solidariteit met hun medesupporters te voelen tijdens en na de minuut stilte. Soms kan dit ook de barrière met de uitsupporters slechten. Doordat deze sterk afgezonderd zitten van het thuispubliek is dit echter moeilijk. Het juichen en klappen na een minuut stilte kan daarnaast gezien worden als uiting van een toegenomen emotionele energie. Het scanderen van de naam van de overledene, maar ook het herdenken op zich als bevestiging van een groepssymbool. Nog een woord dat opvallend vaak voorbij kwam was het woord "respect". Respect toon je door een minuut stilte en behoort je te hebben voor de overledenen. Eigen clubiconen en die van anderen. De minuut stilte bevestigt deze waarde en wie zich er niet aan houdt wordt terechtgewezen en gestraft. Toch lijken moraliteit en solidariteit geen onomstotelijke producten van de minuut stilte. Het is mogelijk dat de minuut stilte in het voetbalstadion vooral gericht is op een intense ervaring en een hoge productie van rituele emotie. Toch lijkt er voorzichtig aan sprake te zijn van een bepaalde verzadiging ten opzichte van de minuut stilte, wat wellicht heeft geleid tot de (valse) ervaring van een toename van het ritueel.

7 Discussie

Dit onderzoek was naast een inhoudelijke analyse van de minuut stilte gericht op het onderzoeken van de ontwikkeling van de frequentie. In de onderzochte tien seizoenen was er geen lijn in te zien. Er bestond het idee dat er sprake was van een toename van de frequentie van de minuut stilte door persoonlijke perceptie en het feit dat dit idee door meerdere mensen uit directe en minder directe omgeving werd gedeeld. Dit leek te passen in een verhaal van grote moderniseringsprocessen als individualisering en secularisering, waardoor een ritueel vacuüm is ontstaan welke ingevuld moet worden door nieuw te vormen rituelen. De genoemde processen zijn processen die al sinds halverwege 19^e eeuw een flinke vaart hebben genomen. Wanneer we het heden zien als onderdeel van een postmoderne periode hebben we het over een proces dat al zeker veertig jaar in beslag neemt (Beck, 1992). Als we kijken naar een ontwikkeling tegenover deze achtergrond is tien jaar dus een betrekkelijk korte periode, waarin een eventueel grotere lijn weg kan vallen, omdat slechts de pixels waargenomen worden. Het sterke vermoeden bestaat daarom ook dat er in de jaren negentig en eerder wel degelijk sprake was van een lagere frequentie wat betreft de minuut stilte. Het is in dit onderzoek door keuzes en concessies die gemaakt moesten worden door beperkte beschikbare tijd echter niet mogelijk geweest ook deze voorgaande periode te onderzoeken.

Er is immers gekozen voor het vergaren van data via het internet. Aangezien er geen databases aanwezig waren waar deze informatie in beschreven werd, moest er handmatig per wedstrijd gezocht worden. Het is echter een aantal keer voorgekomen dat achteraf een minuut stilte werd gevonden die in eerste instantie niet naar boven was gekomen. Nader onderzoek wees uit dat er een hoop informatie niet naar boven kwam via zoekmachines, omdat bijvoorbeeld voor Ajax en PSV fan sites (waar veel wedstrijdverslagen op te vinden zijn) een inlogcode vereist is. Na het aanmaken van een profiel voor deze sites is met de zoekfunctie in de sites gezocht naar meldingen van minuten stilte. Dit leverde twee niet eerder gevonden minuten stilte op. De eerder gevonden minuten stilte werden op deze sites echter ook niet allemaal vermeld. Door deze twee verschillende technieken is er vertrouwen dat alle gehouden minuten stilte in kaart zijn gebracht. Er kan echter niet gesteld worden dat de kans afwezig is dat er een minuut stilte doorheen geglipt kan zijn en daarmee is de techniek niet onfeilbaar gebleken.

Bij het zoeken naar respondenten is er sprake geweest van *snowball sampling* (Bryman, 2004). Aan respondenten werd na afloop van het interview gevraagd of zij iemand kenden die ook een seizoenkaart had en mee zou willen werken aan een interview. Er zijn vier unieke toegangen geweest, via welke tien respondenten zijn gevonden. Daarnaast was de eerste ingang vaak niet ver van de persoonlijke omgeving verwijderd, wat invloed heeft gehad op de diversiteit van de respondenten. Zo zullen de respondenten hoogstwaarschijnlijk hoger opgeleid zijn dan de gemiddelde voetbalsupporter. Om die reden zal er geen sprake zijn van een goede afspiegeling van de gehele populatie. Dit was echter ook niet mogelijk door het houden van tien interviews en om die reden is dit ook niet de insteek geweest. Het was met deze aantallen niet te voorkomen, maar het heeft desalniettemin wel degelijk invloed kunnen hebben op de uitkomsten van het onderzoek.

Er lijkt in de afgelopen paar jaar sprake van een opkomst van de minuut applaus. Of dit het geval is, hoe deze zich verhoudt tot de minuut stilte en in hoeverre deze de minuut stilte vervangt kan een interessante insteek voor een vervolgonderzoek zijn. Daarnaast zal met een grootschaliger onderzoek waarbij archieven geraadpleegd worden, de minuut stilte over een langere periode beschreven kunnen worden. Dit kan informatie opleveren dat niet binnen het bereik van dit onderzoek lag.

Bibliografie

- Beck, U. (1992) *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Bryman, A. (2004) *Social Research Methods*. Oxford: University Press.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Durkheim, E. (1912) *The elementary forms of religious life*. New York: Free Press.
- Elias, N. (2001) *Het civilisatieproces*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society*. Los Angeles: University of California Press.
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual*. New York: Doubleday.
- Homans, G.C. 'Anxiety and Ritual: The Theories of Malinowski and Radcliffe-Brown.' In: *American Anthropologist* 2, p.164-172.
- Mommsen, W.J. & Schluchter, W. (1992) *Max Weber. Wissenschaft als beruf 1917/1919*. Tübingen: Mohr.

Veelgebruikte websites

lunaticnews.nl
ajax.netwerk.to
psv.netwerk.to

Bijlage 1 Resultaten inventarisatie

Tabel B1 Inventarisatie 1 minuut stilte Feyenoord

Datum	Wedstrijd		Reden minuut stilte		Verstoring
	Thuis	Uit	Club voetbal	Algemeen voetbal	Maatschappelijk
2005-2006					
16 okt	Groningen		Overlijden Cor Veldhoen		
3 dec		RBC		Overlijden Di Tomasso	
26 dec	AZ		Overlijden Piet Bouts		
19 mrt		AZ	Overlijden dochter Alfred Schreuder		
2006-2007					
20 aug		Groningen		Overlijden Faas Wilkes	
29 dec		Excelsior	Overlijden oud-Excelsior-spelers, Heimen Lagerwaard en Lou Corpeleijn		
25 feb		Ado	Overlijden Dé Stoop (oud voorzitter ADO)		
2007-2008					
12 jan	PSV			Overlijden Karel Jansen sr.	
12 mrt		AZ	overlijden vrouw keeperstrainer Jan Nederburgh		
6 april	Utrecht			Overlijden bondsvoorzitter Jeu Sprengers	
2008-2009					
31 aug		Heracles	Overlijden Gerard Tusveld en Alex Korte		
23 nov	ADO		Overlijden oud-ADO speler Kees Aarts en oud-kommentator Herman Kuiphof		
24 jan	WillemII		overlijden Aad Bak		
22 mrt		AZ	Overlijden Mathieu Peters (oud bestuurslid AZ)		
3 mei		Utrecht			Aanslag Koninklijke familie Apeldoorn
					Ja, om die reden voortijdig afgefloten
					Eerst door Utrecht-supporters, daarna reactie van Feyenoordsupporters
2009-2010					

Datum	Wedstrijd		Reden minuut stilte		Verstoring
	Thuis	Uit	Club voetbal	Algemeen voetbal	Maatschappelijk
2010-2011					
14 nov	Heeren-veen		Overlijden Fred Blankemeijer		
10 apr		Utrecht			Schietpartij Alpen a/d Rijn
24 apr	PSV		Overlijden Wiel Coerver		
2011-2012					
21 aug		Heracles	Overlijden Fritz Korbach		
22 okt		VVV	Overlijden Leo Brueren		
11 mrt	Utrecht		Overlijden Wlodi Smolarek		
2012-2013					
12 aug		Utrecht	Overleden Utrechtenaren		
18 aug	Heeren-veen		Overleden Feyenoorders		
1 dec	RKC		Overlijden Ab Fafié		
9 dec		NAC		Overlijden Richard Nieuwenhuizen (grensrechter uit Almere)	
20 jan		Ajax	Overlijden Wim Schoevaart		
2013-2014					
08-12-2013		Heerenveen			Overlijden Nelson Mandela
21-12-2013	PEC Zwolle		Overlijden Martin Koeman		
13-04-2013		PSV	Overlijden Harrie van Kemenade		Ja, door Feyenoordsupporters
2014-2015					
31 aug		Twente	Overlijden Pedro Salazar-Hewitt (Twente)		
12 apr		Willem II	Overlijden Martijn Pijnenburg (Willem II)		
11 mei	Vitesse		Overlijden vrouw Patrick Lodewijks		
2015-2016					
22 nov	Twente			Aanslagen Parijs	Ja, door één Twente fan welke door mede-fans (fysiek) terecht werd gewezen. De minuut stilte werd gevolgd door Feyenoordsupporters die vuurwerkgeluiden maakten.
2 apr	Excelsior		Overlijden Johan Cruijff		Ja, door Feyenoord supporters
1 mei		Willem II	Overlijden voormalig WII Speler Janus Wagener		

Tabel B2 Inventarisatie 1 minuut stilte Ajax

Datum	Wedstrijd		Reden minuut stilte		Verstoring
	Thuis	Uit	Club voetbal	Algemeen voetbal	Maatschappelijk
2005-2006					
4 dec	RBC			Overlijden Di Tomasso	
5 mrt	Sparta		Overlijden Dries Visser (oud speler Sparta)		Ja, door Ajaxsupporters volgens respondent Jip
2006-2007					
20 aug	RKC			Overlijden Faas Wilkes	
27 aug	NAC			Overlijden John Blankenstein	
2007-2008					
13 jan	AZ			Overlijden Karel Jansen sr.	
6 apr	De Graafschap			Overlijden Jeu Sprengers	
2008-2009					
16 nov	PSV		Overlijden Sjakie Wolfs		Ja, door PSV supporters
3 mei		Sparta			Aanslag Apeldoorn
2009-2010					
2010-2011					
30 mrt		ADO			Aardbeving Japan
3 mei	Heracles		Overlijden Hans Boskamp		
10 april	Groningen				Schietincident Alphen a/d Rijn
2011-2012					
2012-2013					
8 dec	Groningen			Overlijden grensrechter Richard Nieuwenhuizen	
20 jan	Feyenoord		Overlijden Wim Schoevaart		
2014-2014					
7 dec	NAC				Overlijden Nelson Mandela
2015-2016					
21 nov	Cambuur				Aanslagen Parijs
3 apr	PEC		Overlijden Johan Cruijff		

Tabel B3 Inventarisatie 1 minuut stilte PSV

Datum	Wedstrijd		Reden minuut stilte		Verstoring
	Thuis	Uit	Club voetbal	Algemeen voetbal	Maatschappelijk
2005-2006					
3 dec	NAC			Overlijden Di Tomasso	
2006-2007					
20 aug	NEC			overlijden Faas Wilkes	
27 aug		Twente	Overlijden oud Twente bestuurslid Piet Nijland, omroeper Krijn Torringa en John Blankenstein		
2007-2008					
12 jan		Feye-noord		Overlijden Karel Jansen Sr.	
6 apr	Hera-cles			Overlijden Jeu Sprengers	
2008-2009					
16 nov		Ajax	Sjakie Wolfs		Ja, door PSV supporters
3 mei	NEC				Aanslag Apeldoorn
2009-2010					
2 aug	VVV		Overlijden Sir Bobby Robson		
2010-2011					
10 april	Heeren-veen				Schietincident Alphen a/d Rijn
24 apr		Feye-noord	Overlijden Wiel Coerver		
2011-2012					
19 nov		De Graaf-schap	Overlijden Rob den Akker (voor-zitter supporters-vereniging PSV) Geïnitieerd door supporters zelf (!) tijdens de wedstrijd.		
2012-2013					
9 dec	Twente			Overlijden grensrechter Richard Nieuwenhuizen	
2 mrt	VVV			Overlijden Theo Bos	
2013-2014					
7 dec	Vitesse				Overlijden Nelson Mandela
22 feb		NEC			Bombardement Nijmegen 70 jaar
13 apr	Feye-noord		Harrie van Kemenade		Ja, door Feye-noordsupporters
2014-2015					
10 aug		Willem II	Overlijden Piet de Jong Topscorer allertijden WII		
31 aug	Vitesse		Overlijden Pedro Salazar Hewitt		
2015-2016					
21 nov		Willem II			Aanslagen Parijs

14 feb	NEC	2016 Overlijden Jaap van Essen (Journalist Gelderlander)	
2 apr	AZ		Overlijden Johan Cruijff

Bijlage 2 Interviews

Ajaxsupporters

Interview 1

Profiel

Bas. 23 jaar. Heeft al negen jaar een seizoenkaart. Is opgegroeid als Ajaxsupporter en bezoek aan het stadion hoort daarbij. Omschrijft zichzelf als fanatiek supporter, die zowel uit- als thuiswedstrijden bezoekt. Harde kern zou een omschrijving kunnen zijn, als het gaat om fanatisme en het vak waar hij in zit, maar dit betekent niet dat hij in knokpartijen belandt. De kampioenswedstrijd tegen Twente in 2011 was het mooiste moment dat hij als Ajaxsupporter in het stadion heeft meegemaakt.

Minuut stilte

Geeft aan stil te zijn tijdens de minuut stilte. Daarnaast is hij met zijn gedachten bij het onderwerp van de minuut stilte, hoewel dit enigszins afhankelijk is van het desbetreffende onderwerp. Hoewel hij een minuut stilte in het algemeen mooi vindt, doet het hem iets meer wanneer er een clubicoon wordt geëerd in tegenstelling tot bijvoorbeeld een ramp of aanslag. Wanneer er een minuut stilte wordt gehouden vindt hij het spannend of iedereen ook daadwerkelijk stil gaat zijn. Toen het een keer fout ging (Sjakie Wolfs) werd de sfeer erg grimmig. Als het goed gaat vindt hij het mooi en indrukwekkend, zoveel mensen tegelijkertijd stil. Want één persoon kan het verpesten. Mensen die dit doen zijn treurig. Er is immers tussen harde kernen van verschillende clubs een stilzwijgend begrip dat je van elkaars clubiconen afblijft. Je bent een hele grote lamlul als je hier niet aan houdt. Hij vindt het belangrijk dat er minuten stilte gehouden worden. Om de clubidentiteit te bewaken. Begrip te hebben voor de historie en de mensen die hierin belangrijk zijn geweest. Dit maakt Ajax en het Nederlands voetbal mooi. Na zo'n minuut stilte, zeker bij die van Crujff, heeft hij het gevoel dat hij daarna meer solidariteit met andere fans voelt. Het schept een band. Hij denkt dat dit bij grote clubiconen voor het hele stadion geldt, maar bij minder bekende clubmensen vooral bij de harde kern (en minder op de lange zijden). Hij heeft ook het idee dat de "grens" tussen uit en thuis supporters doorbroken kan worden door een minuut stilte. Echter, omdat het uitvak ver van het fanatieke vak afligt waar hij zelf in zit, is dit minder merkbaar, omdat je elkaar eigenlijk niet ziet. Hij heeft niet per se het gevoel een statement te maken met een minuut stilte. Wel vind hij dat bijvoorbeeld het bezoeken van een stadion bij hoge terreurdreiging op zichzelf een manier is om te laten zien dat je niet wijkt voor terreur. Hij zou echter niet stellen dat ze politieke statements maken, want uiteindelijk blijft hij een individu op een tribune met andere individuen.

Interview 2

Profiel

Heller. 28 jaar. Ajaxsupporter. Heeft elf jaar een seizoenkaart. Was vroeger erg fanatiek supporter in de F-side. Vond later dat er teveel haantjesgedrag was en zit nu in een ander vak. Is minder fanatiek, maar zou nog steeds zeggen dat hij fanatiek is. Zit samen met vrienden in het stadion en omschrijft ze op dit moment als een stelletje brompotten.

Minuut stilte

Is stil tijdens een minuut stilte, maar niet per se met zijn gedachten bij het onderwerp. Wanneer het een ramp ver weg is in ieder geval niet. Dan is hij stil omdat de rest stil is en omdat het hoort. Wanneer het bijvoorbeeld een minuut stilte voor Johan Crujff is, dan is hij er wel met zijn gedachten bij. Daar voelt hij zich veel meer bij betrokken. Hij probeert er over het algemeen wel met zijn gedachten bij te zijn, maar hij dwaalt ook snel af. Het voelt vaak ook een beetje als een verplicht nummer. Hij voelt dan ook niet zoveel bij een minuut stilte. Soms kan het echter wel indrukwekkend zijn. Als een vol stadion volledig stil is. In een half leeg stadion werkt het niet. Na een minuut stilte gaat iedereen heel hard juichen en gaat iedereen snel over tot de orde van de dag. Alleen als echt de

hele wedstrijd ertoe in teken staat, zoals het geval was bij Johan Cruijff werkt het volgens hem langer door. Hij vindt het belangrijk dat het helemaal stil is. Anders is het immers geen minuut stilte. Wanneer dit lukt, is het indrukwekkend. Hij was erbij toen de minuut voor Sjakie Wolfs verstoord werd door PSV supporters. Hij vindt dit onbeschoft. Je gaat immers ook niet toeteren wanneer je achter een begrafenisstoet rijdt. Hij heeft niet per se het gevoel meer solidariteit te ervaren tijdens en na een minuut stilte. Hij vindt het wel belangrijk om clubiconen te eren en om te rouwen. Iedereen doet dit echter op zijn eigen manier, dus voelt het voor hem vaak alsof ze een gek toneelstukje opvoeren.

Interview 3

Profiel

Jeroen. 28 jaar. Ajaxsupporter. 13 jaar een seizoenskaart. Het supporterschap heeft hij van zijn vader geërfd. Zat vroeger samen met Heller in de F-side, maar is mee verhuisd naar het andere vak. Gaat met een groepje vrienden naar het stadion om daar naar de wedstrijd te kijken en commentaar te leveren.

Minuut stilte

Is stil tijdens de minuut stilte, maar hoewel hij vaak best probeert met zijn gedachten bij de minuut stilte te zijn, zit naar eigen zeggen het principe van de roze olifant hem in de weg. Zoals hij dat bijvoorbeeld ook op 4 mei heeft. Wanneer je niet aan een roze olifant mag denken ga je vooral denken dat je niet aan een roze olifant mag denken. Wanneer je aan overleden personen moet denken ga je vooral denken dat je aan de overleden personen moet denken in plaats van dat je ook echt aan ze denkt. Het verschilt per minuut stilte wat het met hem doet. Er zijn zo'n vier a vijf mensen waarvan het overlijden je echt raakt. De rest maakt eigenlijk niet zoveel uit. Hij vindt dat het echt stil moet zijn om een minuut stilte te laten slagen. De heftigste ervaring bij een minuut stilte heeft hij echter gehad toen deze verstoord werd (bij Sjakie Wolfs). Toen de PSV supporters er doorheen schreeuwden voelde hij een enorme golf van woede over zichzelf heen komen. Omdat dit volgens hem bij iedereen in het stadion gebeurde kolkte het die wedstrijd van woede en emotie. Deze verstoring zorgde voor een heel sterk wij tegen zij gevoel. Dan voel je je meer met elkaar verbonden. Hij voelt zich in het algemeen echter niet zo verbonden met de andere mensen in het stadion. Hij denkt dat het behoorlijk andere types zijn dan hij zelf is. Hij heeft daarom niet het gevoel een statement te maken met een minuut stilte, omdat hij zichzelf echt als individu in de massa ziet.

Interview 4

Profiel

Jip. 24 jaar. Ajaxsupporter. Heeft vijf jaar een seizoenskaart. Hij voetbalt al zijn hele leven en volgt Ajax al zijn hele leven. Vroeger ging hij naar losse wedstrijden. Als klein jongetje vond hij het al geweldig. Het gevoel als je voor de eerste keer het stadion in komt lopen is het mooiste wat er is. De mooiste beleving heb je in het stadion. Hij zou zichzelf als fanatieke supporter omschrijven omdat hij ook uitwedstrijden bezoekt. Gemiddeld zes, dit jaar negen. Daarnaast volgt hij Ajax ook naar het buitenland. Zo'n twee a drie wedstrijden per seizoen.

Minuut stilte

Is "absoluut" stil tijdens de minuut stilte. Is daarnaast vrijwel altijd ook met zijn gedachte bij de minuut stilte. Maar in het geval van bijvoorbeeld een oud-speler van Sparta was dit veel minder het geval, omdat hij niet wist wie de persoon was en wat hij gedaan had. Hij vindt dat het herdenken van een oud speler met een minuut stilte mooi kan zijn omdat je mooie herinneringen aan die speler hebt. Een minuut stilte voor een aanslag daarentegen heeft een veel naardere nasmaak. Bij het overlijden van een icoon als Johan Cruijff voelt hij zich verdrietig tijdens de minuut stilte. Bij aanslagen ook, maar daarbij ook een bepaalde boosheid. Als iemand op een respectabele leeftijd overlijdt, is dat iets natuurlijk, bij een aanslag is dat anders. Hij heeft niet zozeer het gevoel een statement te maken met een minuut stilte, maar als dingen dicht bij komen raakt dat je meer en daarom ziet hij het meer als een collectieve rouw. Na de minuut stilte gaat de aandacht snel weer op de wedstrijd. Bij een aanslag blijft het nare gevoel wel een tijdje hangen, maar hij wil in dat geval ook zijn gedachten verzetten. Hij vindt het belangrijk dat er minuten stilte gehouden worden. Voor een eigen clubicoon, maar ook die van de tegenstander en bij maatschappelijke redenen. Om respect te betuigen. Hij was

er een keer bij dat vanuit het eigen vak een minuut stilte van een Sparta-icoon (Dries Visser) werd verstoord door "Adriaantje teringlijer" te roepen. Daar stoorde hij zich aan en vond hij een gebrek aan respect. Dat hoor je niet te doen. Ook al waren het maar drie mensen, daarmee is het wel verpest. Andersom wil je niet dat het gebeurt, dus moet je het zelf ook niet doen. Dan schaamt hij zich voor zijn eigen supporters. Bij medesupporters is het vanzelfsprekend dat ze zich stil houden tijdens een minuut stilte, maar als ook de uitsupporters dit doen vindt hij dat een teken van respect. De barrière tussen uit- en thuisupporters wordt daarmee beslecht. Want gezonde rivaliteit en plagen over en weer hoort erbij, maar het moet wel normaal blijven. Het hoeft niet boven alles te gaan. Je moet wel respectvol met elkaar omgaan. Bij een minuut stilte is het goed dat je even kunt beseffen dat er meer is dan rivaliteit en voetbal.

Interview 5

Profiel

Jos. 22 jaar. Ajaxsupporter. Heeft 13 jaar een seizoenskaart. Volgt Ajax uit en thuis. Gaat met zijn huisgenoten naar het stadion en vooraf wat drinken om vervolgens in het stadion het vak op te zoeken waar hij met zijn vader en zijn broer zit. Bij uitwedstrijden, wanneer zijn vader er niet bij is, is de stadionbeleving "heftiger". Is een intensief volger en in uitwedstrijden fanatiek supporter. In thuiswedstrijden vindt hij de sfeer voor verbetering vatbaar. Daar probeert hij zijn steentje aan bij te dragen.

Minuut stilte

Geeft aan "uiteraard" stil te zijn tijdens een minuut stilte. Het ligt er aan wat of de minuut stilte tot de verbeelding spreekt in hoeverre hij met zijn gedachten bij de minuut stilte is. Vaak is hij er meer mee bezig of iedereen in het stadion stil is. Als hij een geluid hoort vraagt hij zich af of het een onbedoelde of een bewuste verstoring van "een idioot die er doorheen schreeuwt" is. Dat leidt af, omdat hij er altijd onbewust mee bezig is. Toch is hij ook wel bezig met het onderwerp van de minuut stilte. Hij voelt dus altijd een beetje spanning tijdens een minuut stilte, maar als het lukt (wat meestal het geval is), vindt hij het mooi en voelt hij (collectieve) trots dat alle neuzen dezelfde kant op staan. Meestal zijn er wel een paar mensen die er een beetje doorheen schreeuwen, maar dat valt in het niet. Bij de herdenking van Cruyff in Barcelona, die hij op televisie had gezien was er een groep mensen die er doorheen schreeuwde en daar voelde hij zich naar over. Mensen die dat doen zijn idioten, heel veel meer kan hij er niet over zeggen. Hij vindt het belangrijk dat er minuten stilte worden gehouden. Hij vindt het een mooie traditie en hij vindt dat het er gewoon bij hoort. Tijdens een minuut stilte heeft hij een sterker gevoel van solidariteit met zijn medesupporters. Als je om je heen kijkt en je ziet iedereen met diezelfde blik voor zich uit kijken dan voel je wel een bepaalde solidariteit. Tot eventjes na de minuut stilte en daarna ebt het weer weg. Als het bij de uitsupporters ook stil is, is dat juist heel mooi. Hij denkt dat die uitsupporters dat ook zo beleven. Als hij zelf in het uitvak staat en ze zijn allemaal stil, dan is hij daar trots op. Dat is wel *nice*. Je kunt elkaar gewoon verrotschelden, maar als iedereen tijdens die minuut stilte dan wel gewoon zijn bek houdt dan vindt hij dat wel mooi. Hij vindt niet per definitie een clubgerelateerde dan wel maatschappelijk gerelateerde minuut stilte mooier of belangrijker. Het heeft er vooral mee te maken of het dicht bij je staat. Dit kan zijn omdat je mensen kent die bijvoorbeeld met aanslagen te maken hebben gehad. Cruyff bijvoorbeeld is bekend, maar staat ook ver van hem af. In die zin is dat hetzelfde. Toch was de minuut stilte bij Cruyff wel het indrukwekkendst. Daar was echt het hele stadion stil.

Interview 6

Deze respondent is in principe geïnterviewd als supporter. Vanwege zijn baan bij de supportersvereniging heb ik hem echter na het interview nog enkele dingen gevraagd over de rol van de supportersvereniging bij de besluitvorming rondom de minuut stilte.

Profiel

Niels. 29 jaar. Werkzaam als journalist bij AjaxLife/Supportersvereniging Ajax. Niels heeft sinds het seizoen 2000/2001 een seizoenskaart bij Ajax. Hij geeft aan dat de club Ajax al van jongs af aan een rode draad in zijn leven is. Los van de resultaten zal hij altijd naar het stadion komen. Hij omschrijft zichzelf niet als categorie hooligan, maar wel een erg fanatieke supporter.

Bezoekt ook uitwedstrijden. Als het kan ook Europees. Hij zingt en springt volop mee op de tribunes. Het mooiste moment als supporter was het kampioenschap in 2011. Het sportieve aspect in combinatie met de beleving van de dag (van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat feest) maakten deze dag in mei tot een absoluut hoogtepunt.

Minuut stilte

Geeft aan altijd stil te zijn. Zelfs wanneer hij in het uitvak zit en er een clubicoon van de tegenstander wordt herdacht. Uit respect voor de overledene. Hij zit zeker niet de hele minuut met zijn gedachte bij het onderwerp, maar dit is slechts afdwalen van de gedachten wat bijvoorbeeld ook tijdens de twee minuten stilte op 4 mei gebeurt. Maar met het houden van de minuut stilte op zich zorgt voor een bepaald bewustzijn. Het verschilt per onderwerp hoe intens de ervaring is. De recente herdenking van Johan Cruijff was wat dat betreft een "bovengemiddelde" ervaring. Dat heeft te maken met het gevoel van betrokkenheid. Een minuut stilte is toch altijd indrukwekkend. Het feit dat je in een stadion dat zoveel geluid kan produceren je enkel het suizen van de ventilatoren hoort blijft bijzonder om mee te maken. Dit gaat echter lang niet altijd goed. Er wordt wel eens wat geroepen door mensen die graag aandacht willen. Dat is altijd jammer. Maar op voetbalwedstrijden komen alle mensen uit de samenleving af (normale mensen en gekken) en ook tijdens de minuut stilte merk je dat weer. De meeste mensen begrijpen dat ze stil moeten zijn, dat komt ook door sociale druk, maar sommige mensen zien het als een kans om zich te laten horen. Dat vindt hij storend. Bij de herdenking van Rinus Michels of Sjakie Wolfs (herinnert hij zich niet goed) werd er door PSV Supporters uit het uitvak door de minuut stilte heen geschreeuwd, waardoor er door Ajaxsupporters werd teruggeroepen. Dat is zonde, want zeker als iemand zo nauw betrokken was bij de club is dat een moment daar met zijn allen bij stil te staan. Soms is er alleen één gek en is de rest stil, maar dan is de ervaring al verpest. Hij heeft wel het gevoel dat dit in de afgelopen jaren minder is geworden. Het is meer iets van enkele jaren geleden. Na de minuut stilte voelt hij niet per se meer solidariteit met zijn medesupporters. Als het verpest wordt heeft het meer invloed op zijn gemoedstoestand (want dit schaad ook de club) dan als het wel goed gaat. De minuut stilte en bijbehorende wedstrijd na het overlijden van Cruijff gaf wel een gevoel van saamhorigheid, maar na een minuut stilte om een aanslag of ramp of overlijden van een minder prominente Ajacied is dit saamhorigheidsgevoel minder sterk, want wordt er snel overgegaan op de orde van de dag en wordt het winnen van de wedstrijd weer het belangrijkste. Hij denkt dat in het geval van bijvoorbeeld rampen mensen dit liever buiten het voetbalstadion verwerken en dat het voetbalstadion juist de plek is om clubiconen te herdenken en het verlies te verwerken. Dan is het onderdeel van de clubcultuur. Of de barrière tussen uit en thuissupporters beslecht wordt vindt hij lastig te zeggen, omdat er vaak niet veel mensen in het uitvak zitten. Tijdens de minuut stilte houdt iedereen wel zijn mond (op de eerder genoemde PSV supporters na), maar tijdens de wedstrijd heeft dit geen invloed meer. Hij vindt het belangrijk dat de minuut stilte wordt gehouden op momenten "dat het klopt". Zeker bij het overlijden van clubiconen en op andere momenten moet je een afweging maken. Hij vindt dat deze afwegingen momenteel goed gemaakt worden. Het is bij clubiconen een vorm van rouwverwerking en bedanken voor bewezen zaken. In het geval van rampen en aanslagen is het een goed middel om een statement te maken. Bij een natuurramp het signaal van steun, rondom terrorisme om aan te geven dat we niet "wijken". Hij heeft wel het idee dat het steeds vaker gebeurt, maar heeft zich er nog niet aan gestoord. Hij ziet eventueel een verklaring in het feit dat er steeds vaker heftige dingen gebeuren die ook een impact hebben aan de andere kant van de wereld. Je moet echter niet doorslaan vindt hij, want dan verliest het zijn kracht.

Supportersvereniging Ajax

Hij geeft aan dat er eigenlijk nooit vanuit de supportersvereniging een minuut stilte geïnitieerd wordt. Ze zijn echter wel nauw betrokken bij de uitvoering. Ze zijn in continu overleg met de club Ajax en de gemeente. Dit is echter op dezelfde manier zoals ze ook bij een huldiging onderdeel van het overleg zijn. Ze geven hun mening en helpen waar nodig. De man die hoofd supporterszaken is, is ook sterk betrokken bij vak410, dus op die manier zijn de lijntjes naar de supporters kort.

Interview 7

Profiel

Rein. 23 jaar. Ajaxsupporter. Heeft sinds drie jaar een seizoenkaart. Hij is opgegroeid met een vader die voor Ajax is en is daarom ook voor Ajax geworden. Op het moment dat hij in Amsterdam kwam wonen was één en één twee (hij nam een seizoenkaart). Vindt zichzelf behoorlijk fanatiek. Gaat vaak

naar uitwedstrijden en naar jeugdwedstrijden op zaterdag. Er gaat al met al veel tijd in Ajax zitten. Naast het voetbal is het ook een sociaal ding. Eens in de twee weken ziet hij weer de maten die hij in het stadion ontmoet heeft, dus hij gaat ook voor de gezelligheid.

Minuut stilte

Is "100 procent" stil tijdens de minuut stilte. Het hangt ervan af wat het onderwerp van de minuut stilte is of hij er ook met zijn gedachten bij is. Is het bijvoorbeeld voor een oud-speler van de tegenstander, dan is hij uit respect wel stil en kan hij denken aan wat het voor die supporters betekent, maar dat is anders dan wanneer het bijvoorbeeld voor Johan Cruyff is. Dat doet veel meer met hem. Dan is het besef er nog niet eens, zo groot als hij voor veel mensen is geweest. Hij vindt een minuut stilte heel mooi. Wie of wat je ook bent, of je voor Ajax of Feyenoord bent, dan ben je met zijn allen mens en denk je voor een moment aan hetzelfde en heb je hetzelfde gevoel. Hij vindt het jammer wanneer dit door iemand verpest wordt, al laat hij zich niet "door één mafkees op de kast jagen". Hij vindt het belangrijk dat er minuten stilte worden gehouden, want het gebeurt als er iets heftigs is gebeurd. Dan vindt hij het een mooi gebaar naar de nabestaanden toe. Hij heeft er over het algemeen een iets persoonlijker band mee als het een minuut stilte voor een clubicoon is, maar als het bijvoorbeeld na een aanslag is dan heeft hij het gevoel dat iedereen verenigd wordt. Dat wie of wat je ook bent, iedereen hetzelfde besef heeft. Dat vindt hij heel mooi. Hij heeft het idee dat ze dan een statement maken. Dan zet je iets neer als je met 50000 man stil bent. Tijdens de minuut stilte voelt hij zich één met het stadion. Hij heeft echter niet per se het gevoel dat hij meer verbondenheid of solidariteit voelt met zijn medesupporters na een minuut stilte. Daarna is het afgesloten en gaat de focus meteen vol op de wedstrijd. Op het moment van de minuut stilte is er even geen rivaliteit tussen de supportersgroepen, maar wanneer het fluitje gaat is het een spel "als water en vuur".

Feyenoordsupporters

Interview 8

Profiel

Ellen. +/- 37 jaar. Feyenoordsupporter. Heeft 10 jaar een seizoenkaart. Ze is Feyenoordsupporter en om te supporten moet je in het stadion aanwezig zijn. Op televisie is de wedstrijd veel beter te volgen, maar in het stadion zit je voor de support. Het sociale aspect van het stadionbezoek is een mooie bijkomstigheid geworden. Dit is gegroeid want dit was niet de reden waarom ze aanvankelijk naar het stadion ging. Dat ging puur om het voetbal. Ze wordt een steeds fanatiekere supporter. Je moet je over een bepaalde schroom heen zetten om keihard mee te gaan zingen en tegenwoordig heeft ze daar geen last meer van. In 1995 heeft ze haar eerste wedstrijd gezien. Dit was de bekerfinale tegen Volendam en de afscheidswedstrijd van József Kiprich. Niets overtreft de ervaring van deze eerste wedstrijd. Het gevoel als je de eerste keer het stadion in komt heb je nooit meer.

Minuut stilte

Is stil bij een minuut stilte. Is daarnaast ook vaak met haar gedachten bij het onderwerp. Zoals bij het herdenken van grensrechter Richard Nieuwenhuizen het "brede" idee: "waar gaat het heen met de wereld". Bij de jaarlijkse minuut stilte voor overleden supporters staat ze stil bij haar broer die is overleden. Bij overleden oud-spelers ligt het eraan wat je besef is van de clubhistorie in hoeverre je daarbij betrokken bent. Minuten stilte om maatschappelijke onderwerpen zijn in intensiteit anders dan clubgerelateerde minuten. De herdenking van de MH17 was bijvoorbeeld erg indrukwekkend, die hakte er wel in. Herdenken van clubiconen moet je doen uit respect. Het is mooi dat iemand die hard voor de club heeft gewerkt de eer krijgt die hem toekomt. Bij bijvoorbeeld minuten stilte na aanslagen is er ook sprake van bewustwording van de maatschappij om je heen en dat komt heel dicht bij. Ze heeft niet het gevoel meer verbondenheid of solidariteit met medesupporters te ervaren tijdens of na de minuut stilte. Wel herkent ze de suggestie dat er tussen uit en thuissupporters meer verbondenheid gecreëerd kan worden, maar daarbij moet ze meer denken aan bijvoorbeeld een spandoek in het uitvak bij Ajax-Feyenoord met de tekst "de klassieker is vermoord" (omdat er geen uitsupporters bij aanwezig mogen zijn). Dan kan het nog je grootste rivaal zijn, maar dan beseft ze dat ze allemaal supporters zijn en het het leukst is als iedereen erbij aanwezig kan zijn. Dan kun je het als supporters ineens met elkaar eens zijn. Ze is wel eens bij een minuut stilte geweest die

verstoord werd, maar niet ernstig. Gewoon zo'n randdebiel die er doorheen roept. Daar besteedt ze geen aandacht aan. Één persoon kan een minuut stilte voor haar niet verpesten. Hij vertegenwoordigt immers slechts 1/50000e deel van de supporters. Ze ziet het meer als geldingsdrang. Iemand met een kleine piemel. Ze vindt het belangrijk dat er minuten stilte gehouden worden. Minuten met een maatschappelijke insteek nog iets meer dan clubgerelateerde. Het feit dat je met 50000 man tegelijkertijd ergens over moet nadenken vindt ze mooi. Wanneer je het verband legt tussen supporterschap en geloof wordt de pastoor gewoon vervangen door het voetbalstadion. De impact is groot omdat je met zoveel mensen zit en daarom denkt ze wel dat er een statement mee gemaakt wordt. Ze vindt niet dat iedereen hetzelfde moet denken, maar ze vindt het goed dat iedereen even de tijd krijgt om na te denken over wat hij er zelf van vindt.

Extra

Ellen denkt dat het verschil in frequentie van minuten stilte tussen Ajax en Feyenoord te verklaren is door clubcultuur en karakter. Feyenoord is ontstaan uit de arbeidersklasse en Rotterdam is de stad van de arbeiders en het idee dat je het samen moet doen. Amsterdam is de stad van de ondernemers, de gouden eeuw, glorie-dagen, uiterlijk vertoon en gaan voor het eigen gewin.

Interview 9

Profiel

Gert-Jan. 46 jaar. Feyenoordsupporter. Heeft een seizoenkaart vanaf begin jaren '90. Gaat naar het stadion voor de beleving. Het erbij willen zijn, het zien en voelen gebeuren. Beschrijft zichzelf als best wel fanatieke supporter. In het stadion wordt hij naar eigen zeggen een soort autist. Hij zit volledig in de wedstrijd, met het geluid van het stadion dat als het ware over hem heen komt. Door alle tegenslagen die Feyenoord overkomen zijn, is het moment dat er wel gewonnen wordt extra mooi en komt er een hoop passie los. Voor buitenstaanders is dat niet altijd te begrijpen.

Minuut stilte

Is altijd stil bij een minuut stilte. Zelfs als hij niet stil zou willen zijn, zoals bij de minuut stilte voor Prins Bernard en Pim Fortuyn. Zijn eigen overtuigingen staan zo haaks op die van hen, dat hij het eigenlijk niet met die minuten stilte eens is. Toch is hij stil omdat hij het nogal zinloos zou vinden om er doorheen te blèren. Dan zou hij daar een doel mee moeten willen bereiken en dat is er niet. In plaats daarvan bedenkt hij voor zichzelf een onderwerp of reden om de minuut stilte aan te wijden. Heel soms valt het ook samen met een overlijden in de omgeving en dan komt het wel heel heftig binnen. In hoeverre hij met zijn gedachten bij het onderwerp van de minuut stilte zit (wanneer hij er wel achter staat) is afhankelijk van hoe goed hij de persoon in kwestie kende of waar hij die persoon mee associeert. Zo stond de minuut stilte voor Dick Nanninga (eigen research geeft aan dat het hier niet om een minuut stilte, maar een andersoortig eerbetoon ging) voor een periode waarin hij het voetbal begon te begrijpen (WK78). Het hoort bij één van zijn eerste herinneringen en het begin van zijn bewuste supporterschap. Of het een minuut stilte voor een maatschappelijk of clubgerelateerd onderwerp is, maakt voor hem een verschil, maar dat vindt hij moeilijk uit te leggen. Hij is maatschappelijk betrokken en vindt het goed dat daar in het voetbal bij stil gestaan wordt. Hij vindt echter de minuut stilte vaak te makkelijk. Mensen zijn daar met uiteenlopende gedachten mee bezig, dus dan vraagt hij zich af of de minuut stilte dan wel staat waar het voor zou kunnen staan. Tijdens een minuut stilte voelt hij in de meeste gevallen een leegte, met tussen die leegte door herinneringen aan de situatie, de persoon in kwestie of personen uit zijn eigen omgeving. Hij stelt dat hij op die momenten ook weer een beetje autistisch is en het naar binnen gekeerd ervaart. Het valt hem dan niet op of er mensen doorheen praten of zelfs roepen. Alleen als er hele vakken doorheen gaan schreeuwen, zoals het geval was bij het overlijden van Ernst Happel (1995), waarbij de uitsupporters van Ajax er doorheen schreeuwden. Dat kreeg hij wel mee en daar reageert hij fanatiek op. Maar dan in fanatisme tijdens de wedstrijd. Dan wil hij nóg meer winnen. Hij keurt verstoring af. Een minuut stilte neemt hij mee als soort fanatisme de wedstrijd in. Het gooit emotie in de wedstrijd en als supporter probeert hij dat aan de spelers over te brengen. Bij de wedstrijd AZ-Feyenoord heeft hij twee keer een minuut stilte gehad (in 2000 en 2005) voor een overleden kind van een speler (Bosman en Schreuder). Dat was bizar en heeft er flink ingehakt. Dat vond hij de heftigste minuten stilte. Hij vindt dat er te veel minuten stilte zijn. Want wat zeg je met zo'n minuut stilte. En mensen kunnen van de stilte gebruik maken door er doorheen te roepen. Een minuut applaus zegt hem eigenlijk veel

meer. Dan toon je het respect en waardering voor die persoon en het neemt het handvat weg van mensen die het willen verstoren. Er is volgens bij een minuut stilte meer verbondenheid en solidariteit, maar meer door samen zo'n minuut stilte en de wedstrijd in het algemeen in te gaan. Maar het zit niet voor in zijn bewustzijn. Het heeft er ook mee te maken hoe betrokken je bent bij die minuut stilte en of er in je persoonlijke leven dingen spelen bij jezelf of anderen. In dat geval pak je ze even vast of kijkt ze even aan en dan is er het besef dat het om meer gaat dan alleen voetbal en de spelers op het veld. Dat supporterschap meer is dan alleen het spelletje zelf. Dat speelt bij hem altijd wel, maar is op dat moment nog meer aanwezig. Heel soms heeft hij het idee dat de barrière tussen uit- en thuis supporters wordt gebroken met een minuut stilte. Maar door de manier waarop overheden met uitsupporters omgaan is dat een druppel op een gloeiende plaat. Hij heeft niet echt het gevoel een statement te maken met een minuut stilte. Alleen als het bijvoorbeeld ook met spandoeken ondersteund wordt, maar die zijn vaak niet in zijn richting van denken. Het zegt wel dat je er niet alleen voor staat, maar dat gebeurt ook in de 12^e minuut als *you'll never walk alone* wordt aangeheven. Dat zegt hem eigenlijk meer. Zeker als het spontaan gebeurt, dat raakt hem veel meer dan wanneer het van tevoren georganiseerd is. Het geeft hem het gevoel dat het gemeend is. Hij vindt het wel heel mooi hoe stil een stadion kan vallen. Hoe geroezemoes na een fluitsignaal wegzakt.

Extra

Hiermee waren eigenlijk mijn vragen beantwoord, maar toen ik vroeg of hij er zelf nog opmerkingen over wilde maken hebben we nog een gesprek gehad over persoonlijker kwesties, die op bepaalde manier gelinkt zijn aan de minuut stilte en supporterschap in het algemeen. Daarnaast vroeg ik hem of hij een verklaring zou kunnen geven voor het feit dat Feyenoord substantieel meer minuten stilte heeft gehouden. Dit was dusdanig interessant dat ik het hier ook nog kort zal samenvatten:

Hij denkt dat het verschil tussen Feyenoord en PSV en Ajax in de frequentie van minuten stilte toevallig is. Als hij een reden zou moeten bedenken zou dit echter kunnen liggen in het feit dat Feyenoord eens (in 1995) vergeten is een minuut stilte te houden en rouwbanden te dragen na het overlijden van een groot oud-speler (Jan Linssen). Een clubicoon die notabene via de het stadion naar zijn laatste rustplaats is gegaan. De supporters hebben hier nogal heftig op gereageerd. Hij heeft niet het idee dat er meer minuten stilte zijn gekomen omdat er een sterkere drang of behoefte is voor minuten stilte of collectief rouwen. Hij denkt dat het gewoon te maken heeft met wat er gebeurt en wie er overlijdt.

Wanneer er geen minuut stilte gehouden wordt, doet hij dit soms op een bepaalde manier wel voor zichzelf. Zoals afgelopen bekerwedstrijd. De donderdag daarvoor was zijn schoonmoeder overleden, de dinsdag erna werd ze gecremeerd. Voor die wedstrijd heeft hij daar bij stilgestaan en in de wedstrijd zelf kwam het nog een paar keer terug. Voetbal is op de ene manier afleiding van het dagelijks bestaan, maar tegelijkertijd belangrijk onderdeel ervan. Het kunnen uiten voor en na afloop van de wedstrijd bij vrienden die van de situatie op de hoogte waren zorgt dan voor een stukje ontlasting van de heftigheid van het gewone leven. Hij en zijn vriendin hebben daar steun aan.

Interview 10

Profiel

Janneke. +/- 44 jaar? Feyenoordsupporter. Vriendin van Gert-Jan. Heeft sinds 5 jaar een seizoenkaart. In eerste instantie meegegaan, omdat ze het niet erg vond om een wedstrijd in het stadion te kijken. Later is het supporterschap haar als een griepje overkomen. Ze weet niet hoe het binnen is gekomen, maar nu is ze besmet met het Feyenoord virus. Ze is niet zo fanatiek dat ze zoals haar vriend met koorts naar het stadion gaat. Ze wil wel zo veel mogelijk zien.

Minuut stilte

Is zelf stil tijdens de minuut stilte. Afhankelijk waar de minuut stilte voor is, is ze met haar gedachten bij het onderwerp van de minuut stilte. Dat ligt er aan in hoeverre ze de persoon kent. Omdat het eigenlijk altijd te maken heeft met overlijden is ze in ieder geval stil uit respect. Speelt er iets in haar persoonlijke leven, dan gaat dit ook in haar hoofd om. Of het om een maatschappelijk- of clubgerelateerde minuut stilte gaat staat voor haar ongeveer gelijk aan elkaar wat betreft beleving. Als het gaat om een natuurramp kan dat meer of minder dicht bij jezelf staan, net als een oud-voetballer, maar ze vindt het mooi dat er aandacht aan besteed wordt. Ze vindt het belangrijk dat er

minuten stilte worden gehouden, maar het moet niet gehyped worden, zoals naar haar mening bij Johan Crujff gebeurde. Niet omdat het een Ajacied is, maar twee wedstrijden achter elkaar een minuut stilte. Ze vond het té. Wanneer er door een minuut stilte heen gekletst wordt merkt ze dat en als het dichtbij is zegt ze er wat van. Ze vindt niet per se dat de minuut stilte daardoor verpest wordt, maar ze vindt wel dat ze respect moeten tonen. Het wordt niet voor niks gedaan. Wanneer deze mensen het niet door hebben dat ze stil moeten zijn wijst ze ze daar op een normale manier op. Wanneer ze het gevoel heeft dat ze het expres doen doet ze dit op een minder aardige manier. Ze weet niet zo goed of ze meer verbondenheid of solidariteit met haar medesupporters voelt, tijdens en na de minuut stilte. Ze vindt wel dat de stilte oorverdovend kan zijn. Als het hele stadion stil was heeft ze daar wel eens kippenvel van gekregen. Vooral de eerste keer in het stadion. Dat komt toch harder binnen dan wanneer je het op televisie ziet. Nadat je het vaker hebt meegemaakt wordt het anders. Ze heeft wel eens het idee een statement te maken met een minuut stilte. Hoewel ze dat ook met de 12^e minuut heeft. Een applaus of *you'll never walk alone* kan soms net iets meer doen. Dit kan ook minder makkelijk verstoord worden. Of het mooier is om een minuut stilte te houden of een minuut applaus is afhankelijk van de situatie.